

Van apenkool tot zielenpoot

Over de totstandkoming van de laatste Nederlandse spellinghervorming

In de titel van dit stuk staat een spelfout: het is, bleek mij nadat ik die titel bedacht had, niet *apenkool* maar *apekool*. Daarmee is meteen het probleem aangegeven dat de aanleiding tot dit stuk vormt: de verwarring waartoe de laatste Nederlandse spellinghervorming, afgekondigd in 1996, aanleiding heeft gegeven. De intentie die aan deze hervorming ten grondslag lag was om voor eens en voor altijd een einde te maken aan een aantal problemen waardoor de Nederlandse taalgebruiker werd gekweld: de spelling van zogenaamde bastaardwoorden, het wel of niet gebruiken van bepaalde tussenletters in woordsamenstellingen en nog zo het een en ander. Die doelstelling is niet bereikt: de Nederlandse spelling is er eerder ingewikkelder dan eenvoudiger op geworden.

Dat geldt althans voor het meest ingrijpende en opvallende deel van de uiteindelijk gerealiseerde spellinghervorming, de nieuwe voorschriften voor het wel of niet gebruiken van de tussen-n in woordsamenstellingen. Dat gebruik is sterk uitgebreid. Het omstreden *bessesap* werd *bessensap*, *pereboom* werd *perenboom*, *hondehok*, *hondekop* en *hondetrouw* werden *hondenhok*, *hondenkop* en *hondentrouw*. Zo ook moest het voortaan *bokkenpruik*, *brillenglas*, *hartenklop*, *hartenkreet*, *hartenpijn*, *hartenwens*, *hanenkam*, *hanenpoten*, *kerkenraad*, *kersenpit*, *klassenfoto*, *klassenbewustzijn*, *kippenvel*, *lampenkap*, *muggenzifter*, *notendop*, *ruggengraat*, *ruggensteun*, *smartengeld*, *zielenrust*, *zielenpiet* (evenals, zoals gezegd, *zielenpoot*), *koekenpan* en – wat de grootste ergernis wekte – *pannenkoek* zijn. Maar niet in alle gevallen werd de tussen-n ingevoerd; het bleef bijvoorbeeld *zonneschijn* en *maneschijn*, *rijstebrij* en *ruggespraak* (maar dus wel: *ruggengraat* en *ruggensteun*), *Koninginnedag* (maar: *koninginnensoep*), *hartelap* en *hartelust* (in tegenstelling dus tot *hartenklop*, *hartenkreet* en *hartenwens*), *kattekruid* en *kattebelletje* (maar ook: *kattenbak*, *kattendarms*, *kattenkwaad*, *kattenpis*, *kattenkop*), *paddestoel* en *paardebloem* (maar: *paardenbek*, *paardenkracht*, *paardenstaart*, *paardenmiddel*), *lindeboom* en *lindebloesem* (maar dus wel *perenboom*, evenals *perenbloesem*) en dus ook *apekool* (evenals *apetrots*, maar in tegenstelling tot *apenkop* en *apenstaart*). Nog opmerkelijker is dat de

tussen-n in een aanzienlijk aantal gevallen juist geschrapt werd: *secondenlang* werd *secondelang* (maar het bleef *minutenlang*, *urenlang*, *jarenlang*), *gedachten-gang*, *gedachtengoed*, *gedachtenreeks*, *gedachtenstroom*, *gedachtenwereld* en *gedachtenwisseling* werden *gedachtegang*, *gedachtegoed*, *gedachtereeks*, *gedachte-stroom*, *gedachtewereld* en *gedachtewisseling*, en het werd bijvoorbeeld ook *ladekast*, *ladelichter*, *geboortecijfer*, *methodestrijd*, *waardestelsel* (maar het bleef *normenstelsel*), *waardepatroom* (dus: *normen- en waardepatroom*), *waardeverval* (anders dan *zederverval*), *weduwewet* (dus: *weduwe- en wezenwet*) en *fasever-loop*.

Voor deze schrijfwijzen werden regels geformuleerd, die zelf echter een uiterst willekeurige indruk maakten. Behalve de inconsistenties en de willekeur van de regels springen twee zaken in het oog. De eerder gehanteerde regel dat het gebruik van de tussen-n te maken heeft met een meervoud in het eerste deel van de samenstelling werd radicaal – zij het weer niet geheel consequent – losgelaten; *ruggengraat* werd *ruggengraat*, ook al is het de graat van één rug, terwijl *gedachtenreeks* juist *gedachtereeks* moest worden, ook al betreft het een reeks van meer gedachten. Opmerkelijk is verder dat waar eerdere spellinghervormingen de afstand tussen uitspraak en spelling verkleinden (zoals bij de wijziging van *mensch* in *mens*), deze laatste hervorming die afstand juist vergrootte: de tussen-n werd ingevoerd op plaatsen waar men geacht wordt die n *niet* uit te spreken, terwijl de n geschrapt werd in gevallen waar die wel mag, zo niet moet worden uitgesproken. Dit lijkt allemaal in strijd met waar het toch om begonnen was: het eenvoudiger maken van de spelling, het oplossen van problemen voor schrijvers en lezers van Nederlands.

Hoe is het zover gekomen? Hoe is het te verklaren dat een spellingvernieuwing is doorgevoerd die op geen enkele wijze aan haar eigen doelstelling beantwoordt, die ook door direct betrokkenen onbevredigend of zelfs rampzalig is genoemd en door velen als onhanteerbaar, bizar en onbegrijpelijk is gekwalificeerd? De vraag heeft betrekking op zowel de voorstellen en de besluitvorming omtrent de spelling als de implementatie van de nieuwe regels.

1 De n wordt in het gesproken Nederlands vaak ‘ingeslikt’, zodat bijvoorbeeld *lopen* wordt uitgesproken als *lope*, *gedachten* als *gedachte*, *seconden* als *seconde*. Toch stelt de Leidraad bij de laatste editie van de officiële *Woordenlijst Nederlandse taal*: ‘Het Nederlands kent *lope*, *loopt* en *lopen*; de standaarduitspraak is *lopen*’. (WNT 1995, 17) Als dat zo is, dan is *gedachtenreeks* tenminste een acceptabele uitspraak van *gedachtereeks* (huidige spelling), evenals *secondenlang* dat is van *secondelang*, enzovoort. Daarentegen is bijvoorbeeld *ruggengraat* geen acceptabele uitspraak van *ruggengraat*: de standaarduitspraak is *ruggegraat*.

Want ondanks alle kritiek die deze opriepen, zijn ze sinds 1996 massaal nagevolgd. Overheidsinstanties, onderwijsinstellingen, uitgeverijen, kranten en tijdschriften, vrijwel allemaal zijn ze zich gaan houden aan de nieuwe voorschriften zoals neergelegd in de *Woordenlijst Nederlandse taal* (het 'Groene boekje'), en waar ze dat niet doen is dat meestal bij vergissing. Slechts enkele afwijkende eenlingen proberen hardnekkig aan oude regels vast te houden. In die zin kan van een succesvolle vernieuwing worden gesproken: de van overheidswege gestelde normen zijn in de dagelijkse praktijk in hoge mate aanvaard.

Dit artikel behelst dus een gevalstudie van normatieve regulering: het hoe en waarom van het veranderen van maatschappelijke normen die door met gezag beklede instanties worden afgekondigd en doorgevoerd. Het gaat in dit geval om op zichzelf nogal onbelangrijke normen, waar echter iedereen in onze samenleving mee te maken heeft; normen die zelden tot het terrein van de moraal of ethiek gerekend worden, die ook weinig te maken lijken te hebben met belangentegenstellingen, maar die niettemin van tijd tot tijd voorwerp van heftige, moreel bevlogen en emotioneel geladen debatten zijn. Normatieve regulering is een kernthema van de sociologie, al is hiervoor zelden het voorbeeld van taal en spelling gebruikt. Maar empirische studies naar het ontstaan en de verandering van specifieke normen in een specifieke sociale constellatie zijn er nog niet in overvloed. Misschien kan deze kleine studie iets tot inzicht op dit gebied bijdragen.

Dit stuk is ook een proeve van normatieve sociologie; het gaat niet alleen over normatieve regulering, er wordt ook een normatief standpunt ingenomen. Uitgangspunt van de vraagstelling is dat het besluitvormingsproces tot onwenselijke uitkomsten heeft geleid. Verondersteld wordt, anders gezegd, dat er iets is misgegaan, en de vraag is hoe dat te verklaren is.

De recente Nederlandse spellinghervorming wordt hier benaderd vanuit historisch-sociologisch perspectief: als resultaat van eraan voorafgaande ontwikkelingen op langere en kortere termijn. Ik begin daarom met het globaal belichten van enkele aspecten van de geschiedenis van de Nederlandse spelling die voor de beantwoording van de verklaringsvraag van belang zijn. Uitvoeriger worden de pogingen tot verandering van de spelling in de laatste halve eeuw beschreven, inclusief de pogingen die in de wijzigingen van 1996 zijn uitge-

2 Overzichten van deze geschiedenis zijn: Molewijk (1992), alsmede Geerts e.a. (1977), De Rooy & Verhoeven (1988), en Neijt & Nunn (1997).

mond.³ In aansluiting hierop probeer ik tot een systematische verklaring te komen. De slotparagraaf plaatst de gevalsstudie in een ruimer kader en stelt de vraag aan de orde welke lessen uit deze geschiedenis zouden kunnen worden getrokken.

Schrijftaal en spelling in Nederland: aspecten van de ontwikkeling

Sinds de uitvinding van het schrift bestaan er regels over hoe er geschreven moet worden: de regels van de orthografie of spelling. En sinds de uitvinding van het alfabetische schrift hebben de regels voor deze schriftvormen primair betrekking op de manieren waarop reeksen letters corresponderen met de klanken van gesproken taal. Die correspondentie is nooit volledig. De oneindige variatie van taalklanken kan slechts in beperkte mate in schrift worden weergegeven, zoals iedere conversatie-analyticus weet, en omgekeerd maakt de schrijftaal soms onderscheidingen die betekenisverschillen uitdrukken bij identieke klanken in de gesproken taal (zoals in het hedendaagse Nederlands tussen *leiden* en *lijden*, *keek* en *cake*, of *bepaald* en *bepaalt*). Geschreven taal maakte van oudsher communicatie over grote afstanden mogelijk en overbrugde lokale verschillen in gesproken taal. Schriftelijke communicatie bevorderde daarmee uniformering en standaardisering van taal over grote gebieden, in eerste instantie in de schrijftaal zelf, in tweede instantie ook in de gesproken taal, voorzover mensen zich de schrijftaal eigen maakten en zich daar in hun spreken naar gingen richten.

Geschreven taal was van oudsher de taal van het gezag. Ooit was schrift ontwikkeld als instrument van sociale beheersing, ten behoeve van bestuur en wetgeving, en millennia lang bleef het een onderscheidingskenmerk van maatschappelijke elites. Dat gold zeker nog in de Europese Middeleeuwen, waar de voornaamste schrijftaal, het Latijn, de taal was van de Kerk, de geleerden en de bestuurders. Wat hier en daar geschreven werd in 'volkstaal' volgde het Latijnse alfabet, maar kende aanvankelijk geen vaste regels van grammatica en spelling. De emancipatie van sommige gesproken volkstalen tot gestandaard-

3 Het materiaal waar ik me op baseer omvat studies en beschouwingen over veranderingen in de Nederlandse spelling (waaronder die vermeld in noot 2), rapporten van spellingcommissies, overheidsstukken en commentaren in kranten en tijdschriften. Tevens zijn enkele interviews met betrokkenen afgenomen.

diseerde schrijftalen die het Latijn langzamerhand verdrongen hing nauw samen met staats- en natievorming. Standaardisatie van de schrijftaal, waar uniformering van de spelling deel van uitmaakte, werd bevorderd door – en bevorderde – politieke eenwording en culturele homogenisering. Talen als Frans, Engels, Spaans en, later, Duits werden nationale talen, geregeld en bewaakt door aan de overheid gelieerde taalspecialisten.⁴ Regeling en bewaking van de spelling hoorde daarbij.

Maar in het ene geval ging dat sneller en lukte het beter dan in het andere, afhankelijk vooral van het tempo en de intensiteit van processen van staats- en natievorming. Dat kan verklaren dat de Nederlandse geschreven taal zich in vergelijking met bijvoorbeeld het Frans en Engels kenmerkte door een relatief trage en moeizame standaardisatie. Wel groeiden ook binnen het gebied van de Nederlanden streektaal door de uitbreiding en intensivering van de langeafstandscommunicatie in de late Middeleeuwen langzamerhand naar elkaar toe, althans in hun geschreven versies (inclusief de spelling), en ging dit ‘Nederduits’ zich scherper onderscheiden van het ‘Hoogduits’ van bijvoorbeeld Luthers bijbelvertaling. De vorming van de politiek soevereine Nederlandse Republiek consolideerde en versterkte die ontwikkeling. Maar ook in de Republiek bleven de verschillen in grammaticale vormen en spelling welig tieren – weerspiegeling van de vergaande provinciale en stedelijke autonomie en het ontbreken van een toonaangevend centrum. De belangrijkste taalpolitieke daad in deze periode was het besluit van de Staten-Generaal in 1619 om een team van specialisten, zorgvuldig geselecteerd uit verschillende provincies, te belasten met de vertaling van de bijbel. In deze Statenvertaling, verschenen in 1637 en lange tijd het meest gelezen boek in de Nederlandse taal, waren elementen uit verschillende streektaal opgenomen: het resultaat was een schrijf-

4 De Swaan (1991, 212) spreekt van ‘taalopzieners’. Vgl. ook De Swaan (2002). Wat deze opmerkt over de dynamische verhoudingen tussen gebruikers van verschillende talen, gaat *ceteris paribus* ook op voor gebruikers van verschillende varianten van één taal: naarmate de communicatie tussen verschillende ‘variant-groepen’ intensiever is, gaat elke groep zich meer richten op de meest centrale variant, gedragen door een toonaangevende bovenlaag, zodat deze variant zich verbreidt en meer perifere varianten verdringt. Zo kan een zichzelf versterkende tendens van taalstandaardisatie optreden zonder dat er van doelbewuste centrale regulering sprake hoeft te zijn. Dit geldt in principe voor zowel spreken als schrijven, en de spontane, ongeplande verbreiding van bepaalde spellingwijzen kan als onderdeel van dit proces worden begrepen.

en kanseltaal die aanzienlijke verskilde van de diverse varianten van het alledaagse gesproken Nederlands. Het streven naar de vorming van een gemeenschappelijke schrijftaal – waar naast de bijbelvertalers vele andere taalspecialisten en letterkundigen in de zestiende en zeventiende eeuw mee geoccupeerd waren – creëerde zo tegelijk een afstand ten opzichte van de spreektaal (De Vries e.a. 1993: 82-87).

Een gevolg van de vorming van de Republiek was ook de politieke splitsing van het Nederlands taalgebied in twee delen, een vanaf nu dominant Noordelijk deel en een Zuidelijk deel waarin het Nederlands lange tijd gedegradeerd was tot een verzameling streekdialecten. De kwestie van de verhouding van dit Vlaams tot het (Noord-)Nederlands bemoeilijkt de totstandkoming van een gemeenschappelijk aanvaarde spelling en zou tot ver in de twintigste eeuw in disputen over de spelling een rol spelen.

De politieke centralisatie die met de vestiging van de Bataafse Republiek plaatsvond bracht de eerste overheidsbemoeienis met de spelling, een regulering en uniformering op nationaal niveau vergelijkbaar met die in maten, gewichten, munten en naamgeving: de door de Leidse neerlandicus Siegenbeek in 1804 ontworpen spelling werd voor overheid en onderwijs bindend verklaard. Maar dat betekende nog geen feitelijke uniformiteit. De overheid liet na 1814 de eis van het aanhouden van deze spelling voor het onderwijs weer los, huiverig als zij was voor te veel staatsbemoeienis, schrijvers als Bilderdijk propageerden en praktiseerden alternatieve spelwijzen, en in België gingen de ijverars van de Vlaamse beweging aanvankelijk hun eigen weg. Hier werd in 1844 een eigen officiële spelling ingevoerd, die echter in Vlaanderen zelf op verzet stuitte.

Een grotere eenheid van spelling in het hele Nederlandse taalgebied kwam tot stand toen ten behoeve van een alomvattend Woordenboek der Nederlandsche Taal de redacteurs De Vries en Te Winkel een vernieuwde spelling ontwierpen, die eerst in België (1864) en vervolgens ook in Nederland (1883) door de overheid werd overgenomen. Maar al gingen onderwijsinstellingen en de meeste particulieren deze voorschriften volgen, algehele consensus werd ook nu niet bereikt. De nieuwe officiële spelling riep hevig verzet op. Kern daarvan werd de in 1893 door de leraar Nederlands R.A. Kolléwijn opgerichte vereniging voor vereenvoudiging van spelling en schrijftaal, waar zich talrijke taalkundigen, schrijvers, pedagogen, onderwijsvernieuwers en onderwijsorganisaties bij aansloten. De vereniging propageerde alternatieve spellingregels, die velen ook gingen toepassen. De schrijver E. du Perron bijvoorbeeld volgde die regels in

spelwijzen als *Indies*, *poëties*, *eties*, *heerlik*, *persoonlik*, *klasseren*, *altans*, *bizonder*, *saksofoon*, *sympatie* en *mens*.⁵ Ook sommige tijdschriften gingen geheel of gedeeltelijk tot de vereenvoudigde spelling over en zelfs kranten bleven er niet geheel vrij van. De officiële spelling, hoewel van recente datum, was voor de hervormers in veel opzichten archaïsch en nodeloos ingewikkeld, met overbodige onderscheidingen (zoals tussen *hopen* en *hoopen*), kunstmatige naamvallen (*den*, *eenen*, *mijnen*) en letters die nergens in de uitspraak waren terug te vinden (zoals in woorden die op -lijk en -isch eindigden). De spelling was lastig aan te leren en de voorgestelde vereenvoudigingen kregen dan ook veel steun uit de onderwijswereld. Maar dat de hervormingsbeweging ook bij schrijvers en taalkundigen zoveel weerklank vond, had ongetwijfeld te maken met de ervaren discrepanties tussen schrijf- en spreektaal. Die waren des te opvallender geworden naarmate vanaf de negentiende eeuw met de toename van mobiliteit, de verstedelijking en de uitbreiding van het onderwijs steeds meer één spreektaal dominant was geworden: het 'Algemeen Beschaafd Nederlands', dat zich zowel geografisch (van het Westen van Nederland naar de rest van het land) als sociaal (van boven- naar middenlagen en verder) verbreidde. Dialektverschillen namen af, steeds meer mensen richtten zich naar dit ABN (Goudsblom 1964; Knippenberg & De Pater 1988, 171-4; De Vries e.a. 1994, 94-105). Daarmee werd het beter mogelijk om een Nederlands te schrijven dat aansloot bij de gangbare alledaagse spreektaal. Bij een directer, ongedwongener Nederlands hoorde, vonden de vernieuwers, een eenvoudiger, minder kunstmatige spelling en grammatica, waarvoor de Kollewijnse regels als richtlijn konden dienen. Zo kon de naamvals-n maar beter verdwijnen, omdat die in het gesproken Nederlands – ook het 'beschaafde' Nederlands – praktisch niet werd gebruikt en er in de schrijftaal voortdurend vergissingen mee werden gemaakt.⁶ De strijd

5 Zie bijvoorbeeld Du Perron (1931; 1933). Andere bekende auteurs die deze spelling volgden waren Marcellus Emants, Albert Verwey, P.N. van Eyck en A.M. de Jong (Geerts e.a. 1977, 194). De essayist Menno ter Braak rekende zich daarentegen tot de 'indifferenten' en bezag de kwestie met sociologische distantie. De spelling Kollewijn symboliseerde volgens hem 'flinkheid, frisheid, vooruitstrevendheid, socialisme, geheelonthouding, rein leven e.d.', waartegenover de spelling De Vries en Te Winkel 'aristocratie (meestal pseudo-), conservatisme, aesthetisme, dandyisme, droogstoppelarij, lidmaatschap van de Mij. der Nederlandse Letterkunde en nog zo veel andere dingen' representeerde (Ter Braak 1951, 289, 292).

6 Zoals o.a. de neerlandicus prof. C.G.N. de Vooy niet moe werd te betogen (De Vooy 1941).

van de hervormers tegen ‘het n-virus’ strekte zich daarnaast ook uit tegen een overmatig gebruik van de tussen-n in woordsamenstellingen.

Het hervormingsstreven kreeg politiek gewicht toen in 1933 een sympathisant van de beweging, H.P. Marchant, minister van Onderwijs werd en deze al een jaar later voor het onderwijs een spellingvereenvoudiging doorvoerde op basis van een deel van de Kollewijnse aanbevelingen. Dat was bedoeld als begin van een algehele spellinghervorming, maar de politieke weerstanden daartegen bleken voorlopig te groot. Nederlandse schoolkinderen moesten nu een spelling leren die buiten de school weinig gangbaar was en zelfs voor incorrect doorging.

Aan deze anomalie werd na de Tweede Wereldoorlog een eind gemaakt. Al in oktober 1945 stelden de Nederlandse en de Belgische regering een spellingcommissie in die in meerderheid uit hervormingsgezinden uit beide landen bestond. Binnen enkele maanden kwam deze met een rapport dat de vereenvoudigingen van Marchant goeddeels overnam en op een enkel punt uitbreidde. De Belgische regering verklaarde in 1946 de nieuwe regels bindend voor overheid en onderwijs (voorzover Nederlandstalig) en hetzelfde deed de Nederlandse regering krachtens de Spellingwet van 1947. De meeste kranten en uitgeverijen gingen al snel op de nieuwe spelling over, de oude spelling was binnen de kortste keren verouderd. Al was er ook nu veel kritiek, de weerstanden tegen modernisering van de spelling waren in het naoorlogse klimaat van vernieuwingsgezindheid toch aanzienlijk geringer dan in de jaren dertig.

Voor de uitwerking van de spellingvoorschriften moest er nog een nieuwe woordenlijst komen, die die van De Vries en Te Winkel uit 1865 zou vervangen. Daartoe werd opnieuw een Belgisch-Nederlandse commissie geïnstalleerd. Aanzienlijk trager werkend dan de vorige, kwam de commissie in 1952 met een woordenlijst, die na goedkeuring door de Nederlandse en Belgische regeringen in 1954 gepubliceerd werd als *Woordenlijst van de Nederlandse Taal*, het eerste officiële ‘Groene boekje’.

De wet van 1947 en het verschijnen van het Groene boekje zeven jaar later markeren een ontwikkeling van toenemende overheidsbemoeienis. Spelling was inmiddels in hoge mate een zaak van overheidsregulering geworden, zoals de overheid haar regulerende bevoegdheden in het algemeen had uitgebreid. Dat die regulering niet per se noodzakelijk is om tot vergaande overeenstemming over de spelling te komen, laat bijvoorbeeld het Engelse taalgebied zien, waar overheden zich altijd verre hebben gehouden van formele bemoeienis op dit gebied. Maar voor het Nederlandse taalgebied lag deze bemoeienis meer voor de hand, gezien de historische verdeeldheid tussen Nederland en Vlaanderen en de veelvuldige meningsverschillen ook binnen beide delen van het Neder-

landse taalgebied. Door overheidsingrijpen hadden de voorvechters van spellingvereenvoudiging ten lange leste voor een groot deel hun zin gekregen, zodat de door Kolléwijn opgerichte vereniging zich in 1947 welgemoed kon opheffen. De rest van de bevolking ging met de vernieuwing mee of legde zich erbij neer. Daarmee leek aan een lange periode van strijd en onzekerheid over de spelling een eind te zijn gekomen.

Perikelen 1954-1980: het bessesap-vraagstuk en de vacant/vakantie-problematiek

Maar dat was niet zo. De Woordenlijst van 1954 riep direct na verschijnen de nodige kritiek op, onder andere met betrekking tot het gebruik van de tussen-n in woordsamenstellingen. Kritiek kreeg met name de spelling *bessesap* (zonder n) naast *bessengelei*, *bessenjenever* en *bessenwijn* (met n). Die spelling beruiste op een zeer strikte interpretatie van de door de woordenlijstcommissie gelanceerde regel dat een tussen-n in woordsamenstellingen geschreven moet worden als het eerste lid 'noodzakelijk de gedachte aan een meervoud opwekt' (en anders niet, tenzij dat eerste lid naar mensen verwijst): omdat *bessesap* tenslotte het sap van één bes kon zijn, moest de n in dit geval achterwege blijven. Maar was de *bessesap* op de griesmeel niet 'noodzakelijk' van meer bessen? En was een *vossejacht* – zo werd het nu gespeld – niet altijd een jacht op meer dan één vos, zoals een *hazejacht* een jacht op hazen was? En kon omgekeerd *krantenpapier* niet heel goed het papier van één krant zijn? En waarom was het *tandestoker* tegenover *tandenborstel*?

Meer verwarring en verontrusting dan het *bessesap*-vraagstuk wekte overigens de vacant/vakantieproblematiek, oftewel het al dan niet gebruiken van letters als de c (in plaats van k of s) en de q (samen met de u in plaats van kw of k) in woorden van 'vreemde' origine, de zogenoemde bastaardwoorden. Sommige van die woorden hadden in het verleden al een eenvoudiger 'Nederlandse' spelling gekregen en een aantal commissieleden wilde die tendens met kracht doorzetten, terwijl anderen zich keerden tegen drastische wijzigingen die gangbare en gekoesterde woordbeelden zouden aantasten. De Woordenlijst weerspiegelde de verdeeldheid van de commissie op dit punt en beruiste op

7 WNT 1954, p. LVII.

8 Die laatste vraag werd opgeworpen door een lezer in *Onze Taal* (oktober 1954), als voorbeeld van de 'waanzin van die tussenklanken'.

compromissen. Een duidelijke lijn was niet te ontdekken en voor veel woorden gaf de lijst twee spellingsvormen naast elkaar, een zogenaamde voorkeurspelling en een toegelaten spelling. Zo was het bij voorkeur *cultuur*, maar *kultuur* mocht ook; bij *vacantie/vakantie* ging de voorkeur juist uit naar het laatste alternatief, maar bij *vacant/vakant* lag dat weer precies omgekeerd. Niet alleen ontbrak het aan enige consistentie, het principe van voorkeurspelling en toegelaten spelling als zodanig maakte veel kritiek los; de keuzevrijheid die dit impliceerde werd niet gewaardeerd, integendeel: die bracht volgens de critici alleen maar verwarring. De overheid reageerde hierop door de voorkeurspelling voor het onderwijs en overheidspublicaties verplicht te stellen, waarmee de status van de toegelaten spelling nog onduidelijker werd. De spelling was nog steeds niet af; met name de spelling van bastaardwoorden was volgens de communis opinio onder deskundigen nog niet goed geregeld.

Na uitvoerige consultaties installeerden de Nederlandse en Belgische ministers van Onderwijs in 1963 een 'Commissie voor de spelling van bastaardwoorden', waarbij 'een zo consequent mogelijke opzet in fonologische zin en een ver mogelijk gaande vernederlandsing' moest worden nagestreefd (geciteerd in Molewijk 1992, 294). De richting waarin de hervorming moest gaan werd met deze opdracht dus al duidelijk aangegeven. Vernieuwing, 'progressieve' vernieuwing was het parool. In Vlaanderen kon dat van oudsher op ruime sympathie rekenen, omdat daarmee het eigene van het Nederlands ten opzichte van het – nog steeds als dominant gepercipieerde – Frans zou worden geaccentueerd. In veel Belgische publicaties werden al doelbewust de 'Nederlandse' varianten van de toegelaten spelling, met k's in plaats van c's, aangehouden. In Nederland was die profileringsbehoefte ten opzichte van het Frans nauwelijks aanwezig. Wel leefde hier in politieke kringen en andere leidende groeperingen een diffuse vernieuwingsdrang, een ruim gedeeld besef dat modernisering, vernieuwing op tal van terreinen noodzakelijk was om de snelle maatschappelijke ontwikkelingen waar de samenleving hoe dan ook mee te maken kreeg – groei van materiële welvaart en consumptie, industrialisering en verstedelijking, opkomst en verbreiding van nieuwe media – in goede banen te leiden (vgl. Kennedy 1995). Modernisering van de spelling paste in dit streven en kon als een symbolische uitdrukking daarvan worden beschouwd. Spellingwijzen die verwezen naar de herkomst van woorden waren in deze optiek ouderwets, waartegenover een eenvoudiger en meer bij de uitspraak aansluitende spelling als logisch, efficiënt en modern gold. Meer specifiek was er het aloude onderwijskundige argument: een meer fonetische spelling was beter en gemakkelijker aan te leren.

De leden van de commissie die de herspelling ter hand moest nemen, deelden deze uitgangspunten; sommigen van hen waren nog afkomstig uit de kringen van de vooroorlogse hervormers. De commissie deed zelfs veel meer dan zij volgens de haar verstrekte opdracht moest doen. Toen zij in 1969 eindelijk haar *Eindvoorstellen* uitbracht – na enkele tussenrapportages waarop van verschillende kanten gereageerd was –, bleken die niet alleen de te verwachten vergaande ‘vernederlandsing’ van zogenoemde bastaardwoorden in te houden (*aksie*, *kado*, *krities*, *odeklonje*, enzovoort), maar ook vereenvoudigingen in werkwoordsvormen en woordsamenstellingen. Wat dat laatste betreft, werd onder meer voorgesteld de tussen-n in de meeste gevallen te schrappen: voortaan zou het bijvoorbeeld *boekekast*, *bijekorf*, *woordelijst*, *gedachtegoed*, *gekkehuis* en *ziekehuis* moeten zijn (maar nog wel *ogenblik* en *merendeels*). Ondanks de hevige kritiek die al deze ingrijpende voorstellen opriepen, kondigde de Nederlandse regering in 1970 aan ze te zullen overnemen. De stijlrevolutie van de jaren zestig leek ook op dit punt in de jaren zeventig officieel te worden gemaakt.

Want terwijl de commissie Pée-Wesselings (zoals ze naar haar Belgische respectievelijk Nederlandse voorzitters genoemd werd) bezig was, werd er alvast volop met nieuwe spelwijzen geëxperimenteerd. Dat gebeurde bijvoorbeeld in *Provo*, het blad van de ‘provoos’ die met hun acties in de Amsterdamse binnenstad rond het midden van de jaren zestig schrik en opwindung teweegbrachten (Pas 2003). Het blad besprak bijvoorbeeld de ‘tejoretiese mogelijkheid van een anarchie’, bestreed ‘fassistowiede idejen’, keerde zich tegen de monarchie als een ‘reaksjionere’ macht en hoopte op de bevrijdende werking van ‘provokaatsies’, waarvoor Amsterdam als ‘prototiepe van een asfaltdzjungle’ ‘idejaal’ was (Van Duyn 1967, 44, 98, 135, 142, 153). Studenten lanceerden enkele jaren later de ‘Kritiese Universiteit’, publiceerden een *‘Demokraties Manifest’* en propageerden een socialistiese revolutie (of revoluutsie) naar marxisties-leninisties model, waarbij een voortdurende reflexie op de praxis (dat woord moest wél met een x) geboden was. De uitgeverijen Meulenhoff, Bezige Bij en Van Gennep brachten gezamenlijk de reeks *‘Kritiese Bibliotheek’* uit, waarvan de revolutionaire dan wel gematigd-progressieve inhoud verder overigens in een conventionele spelling werd verpakt. Ook het jongeren- en popmuziekblad *Hitweek* viel op door een vrij en onbekommerd gebruik van een verscheidenheid van nieuwe spelvormen, zoals *miljeu*, *sistematies*, *fenklup* en *ongezjeneerd* (*Hitweek* 1968). En in de expanderende sector van het welzijnswerk werden werkeenheden tot ‘sosjale joenits’ gedoopt. De schrijver Remco Campert – die zich voor de gelegenheid Remko Kampurt noemde – gaf in 1968 in *Tjeempie!*

een typering van de tijdgeest met behulp van een nieuwe spelling van eigen maaksel.

Afwijkende spelling had in deze gevallen een distinctieve en oppositionele functie: net als door kleding, haardracht en omgangsvormen onderscheidde men zich op deze manier van groepen die de conventionele normen hoog hielden. Ook op dit gebied vond – in samenhang met democratiseringsprocessen, vermindering van machtsverschillen tussen sociale klassen, tussen mannen en vrouwen en tussen ouderen en jongeren – informalisering plaats (Wouters 1990); normen werden doelbewust overtreden om zich af te zetten tegen groepen die aan die normen wilden vasthouden en meer ruimte te maken voor variatie en eigen voorkeuren. Een specifieke, op verandering van de spelling zelf gerichte bedoeling zat er doorgaans niet achter. De auteurs in de bovengenoemde bladen hanteerden elk verschillende manieren van spellen, variërend van strikt conventioneel tot uiterst idiosyncratisch. Als hier een ideologie mee uitgedrukt werd, dan was het er een van vrije keus en nonconformisme.

Anders lag dat voor de in 1963 opgerichte ‘Vereniging voor Wetenschappelijke Spelling’ (vws), die een vergaand ‘fonologische’ spelling voorstond. Zoals de naam van de vereniging aangaf, meenden de leden dat op ‘wetenschappelijke’ gronden een logische, efficiënte spelling kon worden ontworpen waarin klanken en lettertekens ondubbelzinnig met elkaar correspondeerden. De winst daarvan was dat kinderen daarmee in korte tijd foutloos zouden leren schrijven: al die lesuren waarin kinderen met de spelwijze van werkwoordsverbuigingen en moeilijke woorden gekweld werden zouden voortaan aan nuttiger zaken kunnen worden besteed. Ook voor volwassenen zou het spellen geen probleem meer zijn. Discriminatie op grond van spelfouten in bijvoorbeeld sollicitatiebrieven zou hiermee uit de wereld geholpen zijn. Deze argumentatie was op zichzelf niet nieuw, wel de vergaande consequenties die eruit getrokken werden en de radicale, marxistisch getinte maatschappijkritiek waarmee de argumenten werden verbonden. Sommige spellinghervormers, binnen en buiten de vws, plaatsten hun voorstellen in het perspectief van klassenongelijkheid en klassenstrijd. De tegenstanders van een vereenvoudigde spelling maakten in hun ogen deel uit van een burgerlijk establishment, dat er belang bij had de spelling moeilijk te houden om zich te kunnen blijven onderscheiden, klasseprivileges te legitimeren en de van huis uit minder geletterden buiten te sluiten.*

9 Een voorbeeld van deze denkwijze (geciteerd door Geel 1972, 218): ‘Ten behoeve van een klein aantal intellektuele Fransen wort de spelling ook in Frankrijk moejluk gehouden. Toevallig hebben die intellektuelen het te zeggen en lezen ze nog de

Maar de meningen van althans een deel van ‘het establishment’ en die van zijn critici lagen niet zo ver uit elkaar als de laatsten suggereerden. Hun voorstellen voor radicale vernieuwing lagen in dezelfde lijn als die van de regeringscommissie. Alle vernieuwers wilden een eenvoudiger, meer fonetische, meer ‘Nederlandse’ spelling, de vws ging daarin alleen een stap verder dan anderen. En de Nederlandse regering kwam in ruime mate aan de vernieuwingsgezinden tegemoet door in 1970 aan te kondigen de commissievoorstellen over te nemen.

Het bleef echter bij deze aankondiging. Een belangrijke reden voor het uiteindelijk mislukken van de hervorming was dat de Nederlandse en de Belgische regering hierover niet vantevoren overlegd hadden en voorlopig niet op één lijn zaten. Een andere reden was dat verdeeldheid bij de vernieuwingsgezinden de kansen op hervorming ondermijnde. De vws dacht dat de tijd rijp was voor een ware spellingrevolutie en verenigde zich in 1971 met een aantal onderwijzers- en lerarenbonden in een ‘Aksiegroep Spellingvereenvoudiging 1972’, die nog een stuk verder wilde gaan dan de regeringscommissie – zij het minder ver dan wat de vws zelf eigenlijk wilde – en hoopte de politieke besluitvorming in die richting te beïnvloeden. Maar daarmee droeg ze onbedoeld bij tot de mobilisatie van verzet tegen de hervormingen. In zowel Nederland als Vlaanderen tekenden schrijvers, journalisten, wetenschapsbeoefenaren (onder wie taalkundigen en neerlandici) en enkele politici in geschrifte en door middel van handtekeningenacties verzet aan tegen de hervormingsplannen, waarbij de commissievoorstellen, de verdergaande voorstellen van de Aksiegroep en de nog radicalere ideeën van de vws vaak voor het gemak op één hoop werden gegooid (Geerts e.a. 1977: 217-233; Molewijk 1992, 314-322). Zo sprak het bestuur van de Vereniging van Letterkundigen zich tegen radicale vereenvoudiging van de spelling uit – waarin het blijkens een enquête door een ruime meerderheid van de leden werd gesteund – en verklaarden de redacties van zeven literaire tijdschriften (waaronder *De Gids*, dat in 1972 een heel nummer aan het spellingvraagstuk wijdde) zich te verzetten ‘tegen iedere vernieuwing van de spelling van de Nederlandse taal die niet berust op een gedegen onderzoek

literatuur uit de zeventiende en achttiende eeuw, hoewel de steil van de boeken verouderd is.’ Ook later duikt dit argument ten gunste van spellingvernieuwing telkens weer op, zoals bij de taalkundigen Bennis e.a. (1991, p. 11: ‘Door de spelling ingewikkeld te houden/maken, kan de geletterde elite zich handhaven’) en de socioloog Jacobs (1997).

waarvan de resultaten zijn doorgepraat met alle belanghebbenden'.¹⁰ Volgens de journalist en essayist K.L. Poll in *NRC Handelsblad* (7 januari 1972) was zo'n onderzoek helemaal niet nodig: de spelling was een 'verboden vrucht' waar niet aan 'geknaagd' mocht worden, en als dat wel gebeurde leerde men 'er eerder slechter door lezen, schrijven en praten'. Gestimuleerd door talrijke instemmende ingezonden stukken, riep Poll twee weken later (*NRC Handelsblad*, 21 januari 1972) de lezers van zijn krant op tot 'pressie' in de vorm van het schrijven van brieven aan de minister van Onderwijs en aan leden van de vaste Kamercommissie voor onderwijs.

Al dit verzet, samen met het gebrekkige overleg tussen Nederland en Vlaanderen, de Vlaamse aarzelingen en een Nederlandse kabinetswisseling, gaf voorlopig de doorslag. De vernieuwingsvoorstellen werden in de ijskast gezet, mede met het oog op plannen voor de oprichting van een permanent Nederlands-Vlaams lichaam dat over de Nederlandse taal zou gaan waken en in welk kader ook de spelling nader zou kunnen worden geregeld. De Aksiegroep Spellingvereenvoudiging hief zichzelf in 1973 op, de vws verloor elan en schrompelde ineen. Het waren tekenen dat de Woelige Jaren Zestig voorbij waren. Spelwijzen als *krities*, *aksie* en *idejologie* begonnen uit de mode te raken, evenals die woorden zelf en de verschijnselen waar ze naar verwezen. Zelfs de in 1972 opgerichte Socialistiese Partij doopte zich na een aantal jaren om tot Socialistische Partij. Wat eind jaren zestig nog fris en provocerend oogde, maakte tien jaar later een verouderde indruk.

Beleid 1980-1996: pannekoek wordt pannenkoek

Maar het 'spellingsvraagstuk' was niet definitief van de politieke agenda afgevoerd. De vernieuwing was niet uitdrukkelijk verworpen, maar tot nader orde uitgesteld. Toen in 1980 de Nederlandse Taalunie op basis van een verdrag tussen Nederland en België werd opgericht en deze vier jaar later operationeel werd, was het institutionele kader geschapen om dit vraagstuk met hernieuwde kracht en grondiger dan ooit aan te vatten. De Taalunie ging niet over één nacht ijs en stelde na uitvoerige voorbereidende besprekingen in 1985 een 'Werkgroep ad-hoc spelling' in, die een werkplan moest opstellen voor een

10 *De Gids*, 1972, nr. 3, p. 167. Geel (1972) vermeldt in hetzelfde nummer de uitslag van de opiniepeiling onder leden van de Vereniging van Letterkundigen: 32 waren voor radicale spellingvereenvoudiging, 159 tegen.

vervolgens te installeren commissie. De werkgroep wilde de zaken op een wetenschappelijke manier aanpakken. Zo werden alvast de meningen van taalgebruikers over spellingsvarianten gepeild door middel van een bevolkings-enquête en een kwalitatief onderzoek onder publicisten (Heyne & Hofmans 1988). Volgens de enquête voelde een meerderheid van de Nederlandse en Vlaamse bevolking wel voor een vereenvoudiging van werkwoordsvormen (*hij word, ik wachte*), wat voor de Werkgroep reden was om in haar eindrapport van 1988 zo'n vereenvoudiging in overweging te geven, min of meer conform de eerdere voorstellen van de commissie Pée-Wesselings (Rapport 1988, 117-127). Ook voor de spelling van bastaardwoorden gaf de Werkgroep (*ibid.*, 97-106) suggesties in de richting van die voorstellen – zij het minder vergaand – hoewel die niet door de resultaten van de peilingen werden ondersteund: de meeste taalgebruikers gaven op dit punt de voorkeur aan de bestaande spelling. Datzelfde gold ook voor het al dan niet gebruiken van de tussen-n in woordsamenstellingen. Toch meende de Werkgroep dat hier een probleem lag. Voor de oplossing daarvan bedacht zij een nieuwe regel: gebruik *altijd* een tussen-n als het eerste lid van de samenstelling een meervoud op n heeft (*ibid.*, 109).

De huidige *pannenkoek*-spelling gaat dus terug op dit idee van deze groep van Nederlandse en Belgische taalkundigen-neerlandici. Hoe men hier precies op gekomen is, is moeilijk te achterhalen, maar het eindrapport bevat enige aanwijzingen. Eerst wordt de mogelijkheid verworpen om de bestaande regeling te handhaven, omdat deze 'aanleiding geeft tot heel wat onzekerheid'. Vervolgens worden twee alternatieven gepresenteerd: het schrappen van de tussen-n (het voorstel van de commissie Pée-Wesselings), en het *omkeren* van die regel: het algemeen maken van de tussen-n.

Gelet op het feit dat uit de enquête een zekere voorkeur voor dit [laatste] alternatief zou kunnen worden afgeleid, op de omstandigheid dat een meervoudige interpretatie van het eerste lid in de meeste gevallen zeer waarschijnlijk is en op de stellige indruk dat dit alternatief veel minder wijzigingen van de bestaande spelling impliceert [dan het schrappen van de tussen-n], heeft de Werkgroep er een uitgesproken voorkeur voor (p. 109).

Hier worden heel kort drie argumenten genoemd, waarvan het eerste – uit de enquête zou 'een zekere voorkeur' voor de uitbreiding van het gebruik van de tussen-n kunnen worden afgeleid – aantoonbaar onjuist is: de overgrote meerderheid van de respondenten geeft de voorkeur aan de bestaande spelling van samengestelde woorden (*boekenkast, maneschijn, kippeborst* enz.) en gesteld voor de keuze in het algemeen wel of niet een tussen-n te schrijven, kiest een

lichte meerderheid voor de laatste mogelijkheid (Heyne & Hofmans 1988, 15-16). Het tweede argument – een ‘meervoudige interpretatie van het eerste lid’ is ‘in de meeste gevallen zeer waarschijnlijk’ – is moeilijk te begrijpen. Er wordt mee bevestigd dat de tussen-n de associatie van een meervoud oproept, maar dan zou het voor de hand liggen om de tussen-n weg te laten waar de ‘meervoudige interpretatie van het eerste lid’ *niet* waarschijnlijk is.

Blijft over het derde argument. Er blijkt uit dat de werkgroep aan de ene kant gedreven werd door een streven naar heldere regelgeving, aan de andere kant beducht was voor drastische ingrepen die de kans op aanvaarding van de voorstellen zouden verkleinen. De probleemdefinitie was van de commissie Pée-Wesseling overgenomen: uitgangspunt was dat er een probleem was, waar hoe dan ook een definitieve oplossing voor moest komen. Twee oplossingen dienden zich aan die als in principe gelijkwaardig werden beschouwd: het geheel schrappen van de tussen-n óf juist het algemeen voorschrijven ervan. De tweede mogelijkheid kreeg de voorkeur, omdat de eerste meer wijzigingen in de bestaande spelling zou impliceren en daarom meer weerstand zou oproepen. Kennelijk werd niet overwogen dat *zonnenschijn* en *Koninginnendag* minstens zo slecht zouden kunnen vallen als *boekekast* en *ziekehuis*. Evenmin werd opgemerkt dat het nieuwe voorstel lijnrecht inging tegen de tendens van fonologisering van de spelling, die tevens vereenvoudiging inhield. Alle eerdere beoogde en gerealiseerde spellingshervormingen waren in de richting van een meer fonetische spelling gegaan, een nauwere correspondentie tussen letters en klanken. Nu echter werd een letter toegevoegd die niet werd uitgesproken, niet mocht worden uitgesproken. De spelling werd er kunstmatiger door. Waar spelwijzen als *boekekast* en *ziekehuis* een slordige indruk maken – ze volgen de informele uitspraak waarbij de n wordt ingeslikt –, geven spelvormen als *kattenkop* en *kuttenkop* eerder de indruk van dwaze hypercorrectheid.

Opnieuw treft hier een correspondentie – en daarmee een mogelijke samenhang – met ruimere sociaal-culturele ontwikkelingen: in dit geval met wat populair werd aangeduid als ‘de terugkeer van de goede manieren’. In de jaren tachtig kon, in reactie op de vergaande informalisering van omgangsvormen van de jaren zestig-zeventig en in samenhang met de economische recessie, de sterke groei van werkloosheid en de daarmee verband houdende toename van onzekerheid omtrent beroep en inkomen, een hernieuwde nadruk op het belang van beleefde omgangsvormen worden waargenomen, zoals bijvoorbeeld tot uitdrukking kwam in het verschijnen van nieuwe etiquetteboeken (Wouters 1990, 118-149). Net als kleding, werd het taalgebruik in het algemeen weer wat formeler. Dat betrof ook de spelling, waarin bijvoorbeeld weer meer de voorkeur werd gegeven aan de letter c boven de k of s en, zoals opgemerkt, een

uitgang als *-ies* in plaats van *-isch* in onbruik raakte. In dat kader werd het misschien ook voor taalkundigen minder vreemd om een spellingwijziging in niet-fonetische richting te bepleiten, als dat de consistentie diende.

Maar voor het overige volgde de Werkgroep grotendeels de 'progressieve', fonologiserende lijn van eerdere commissies. Uiteindelijk zouden die voorstellen allemaal sneuvelen en werd alleen het voorstel in de niet-fonetische richting gerealiseerd, zij het in afgezwakte vorm. Toen in 1990 als vervolg op de Werkgroep een Spellingcommissie werd geïnstalleerd, was dat nog niet te voorzien, al gebeurde er dat jaar wel iets dat daar een voorafschaduw van vormde. Er verscheen toen een nieuwe editie van de *Woordenlijst Nederlandse Taal* (het Groene boekje) waarin nieuwe woorden waren opgenomen die conform het voorstel van de Werkgroep werden gespeld, zoals *billenkoek*, *hondenpoep* en *uilenbal*. Hier werd dus voor een aantal woorden een nieuwe spellingregel gevolgd die slechts op een voorlopig voorstel berustte en in strijd was met de nog altijd geldende richtlijnen van 1954, die in datzelfde Groene boekje opnieuw werden afgedrukt.

De Spellingcommissie die in 1990 door het Comité van Ministers van de Taalunie als vervolg op de Werkgroep ad hoc Spelling werd ingesteld kreeg een meer toegespitste opdracht. De suggestie van de Werkgroep om de werkwoordsverbuigingen te vereenvoudigen werd niet overgenomen, wat er al op duidde dat de ministers hun vingers liever niet wilden branden aan al te drastische ingrepen (hoewel nu juist de verbuiging van werkwoorden in de praktijk de grootste spellingproblemen opleverde en dit het enige punt was waarop volgens de genoemde enquête een meerderheid van de bevolking met wijzigingen instemde). De commissie moest op basis van de voorstellen van de Werkgroep een 'consistente regeling' ontwerpen met betrekking tot bastaardwoorden, de verbindingsletters in samengestelde woorden en diacritische tekens (apostrof, trema, verbindingsstreepje). Drie leden van deze commissie hadden ook zitting gehad in de Werkgroep, onder wie de voorzitter, de Leuvense hoogleraar Guido Geerts (Spellingdossier I, 19-21). In 1993 trad de directeur van het Leidse Instituut voor Nederlandse Lexicografie (INL), prof. P.G.J. van Sterkenburg, tot de commissie toe, degene die als samensteller van

¹¹ Hoewel het Ten geleide stelt: 'De spelvorm van nieuwe samengestelde woorden wordt naar analogie vastgesteld, voor zover dat mogelijk is' (WNT 1990, 7). De genoemde nieuwe woorden staan tussen andere vermeld op p. 14, evenals de bijgeleverde argumentatie (waaraan geen touw is vast te knopen).

de nieuwe editie van het Groene boekje alvast in strijd met de geldende spellingvoorschriften een voorschot had genomen op een mogelijke toekomstige besluitvorming met betrekking tot de tussen-n.

Gezien de aard van de opdracht aan de commissie en de personele samenstelling ervan is het niet te verwonderen dat haar in 1994 gepubliceerde voorstellen grotendeels neerkomen op een nadere uitwerking van ideeën van de Werkgroep. Wel werd nu een verdergaande formalisering betracht met behulp van de computer. Men streefde ernaar zodanige regels te formuleren dat de spelling van alle woorden erdoor gevangen zou kunnen worden; maar omdat men tegelijk terugschrok voor een radicaal fonologische spelling die de bestaande woordbeelden ingrijpend zou veranderen, konden dat niet anders dan gecompliceerde regels zijn, waar bovendien talrijke uitzonderingen op moesten worden toegelaten. Wat betreft de tussen-n probeerde de commissie – onder de druk van de bewindslieden en hun adviseurs – een voorzichtiger koers dan de Werkgroep te varen. Als uitzonderingen op de tussen-n-regel werden nu bijvoorbeeld *Koninginnedag*, *flierefluiter*, *klerestreek*, *reuzeleuk*, *zonneklaar* en woorden op -loos (*hopeloos*, *dadeloos*, *grenzeloos*) opgevoerd. Als algemene regel werd gesteld dat een tussen-n moest worden geschreven als ‘de kortste vorm van het eerste lid van een samengesteld woord niet eindigt op -e of -en’ en bovendien ‘het eerste lid als substantief bedoeld is en dat substantief een meervoud kent op -en’. Op grond van die regel kon het gelukkig *hoogtevrees* blijven (want de kortste vorm is hier niet hoog of hoogt maar hoogte), evenals *bejaardenhuis* (want hier is de kortste vorm niet bejaarde maar bejaard), maar zou het bijvoorbeeld *bessensap* en *zonnenschijn* alsook *zedeleer* en *ladekast* worden (Spellingdossier I, 16, 69-78). De wens om meer aan te sluiten bij bestaande spellingvormen en intuïtieve voorkeuren van taalgebruikers ging hier dus ten koste van eenvoud en consistentie, en bracht behalve ingewikkelder regels nieuwe wijzigingen als gevolg van die regels die juist weer tegen intuïtieve voorkeuren ingingen.

Op de meeste andere punten volgde de commissie wel de progressieve fonologische lijn (ibid., 13-15, 27-67). Zo stelde zij voor om in veel samenstellingen de tussen-s te schrappen waar die niet uitgesproken werd: voortaan zou het bijvoorbeeld *bedrijfschef*, *stadcentrum*, *dorpstraat* (met één s) en *damesandaal* (idem) zijn. Ook in de niet uitgesproken h zou worden geschrapt: het werd *pato*s, *mite*, *ortografie* (maar het bleef *sympathie*, *thee* en *thans*). De z zou in veel gevallen de s vervangen waar dat beter met de uitspraak correspondeerde (*faze*, *poze*, maar *analyse*), evenals de o in de plaats van au, eau of ot (*buro*, *nivo*, *depo*) en de oe in plaats van ou (*doeane*, *goeverneur*, maar *journalist*). De c, q, x en y zouden worden teruggedrongen ten gunste van respectievelijk de k of s, de k of

kw, de ks en de i (*sentrum, adolescent, konsekwent, piama* enz.). Ook schrok de commissie niet terug voor *sjarne, sjiek* en *sjokola*. Op één ander punt week zij echter weer wel van het fonologisch principe af: voortaan zou de genitiefvorm van eigennamen altijd met een apostrof en een s geschreven moeten worden, ook als die s niet werd uitgesproken, zodat het niet alleen *Jan's boek* en *Mien's verjaardag* zou worden, maar ook *Marx's theorie* en *Philips's gloeilampen* (ibid., 17).

Geen van die voorstellen is doorgevoerd. Al meende de commissie zelf in haar eindrapport (ibid., 11) dat de voorstellen slechts een 'chirurgische ingreep' waren en niet meer wijzigingen brachten 'dan strikt noodzakelijk is om de grondslagen van de huidige spellingregeling te bestendigen in de moderne tijd', adviseurs van de verantwoordelijke bewindslieden dachten daar anders over. Zo vond de om advies gevraagde Koninklijke Academie van Wetenschappen in een reactie op een eerdere versie van het rapport veel van de voorstellen te 'rigoureuus' met het oog op de 'maatschappelijke aanvaardbaarheid' (Spellingdossier II, 19-25). De tot de Taalunie behorende Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren was nog uitgesprokener: de voorstellen zouden grote commotie wekken, 'irrationele bezwaren' onder 'leke-taalgebruikers' oproepen en uitlokken tot 'stemmingmakerij' (ibid., 123-4). Eerder al had het politiek verantwoordelijke Comité van Ministers op voorzichtigheid aangedrongen; in een brief verzocht het de commissie de mogelijkheid te overwegen de vigerende voorkeurspelling op te waarderen tot de enige mogelijke spelling (wat dus neerkwam op handhaving van de bestaande spelling), waarop de commissie geprikkeld antwoordde dat dit 'absoluut uitgesloten' was gezien de grote inconsistenties in de bestaande spelling.¹²

Deze vinnige uitwisselingen onttrokken zich aan de openbaarheid: juist om voorbarige 'stemmingmakerij' zoals in de beginjaren zeventig te voorkomen, was geheimhouding afgesproken. Maar in januari 1994 lekten de voorstellen van de commissie uit naar de pers en daarmee werd de geuite vrees voor opschudding toch weer bewaarheid: talrijke persreacties gaven blijk van irritatie en ongenoegen.¹³ Door wie er gelekt is, is een tot nu toe goed bewaard geheim, maar dat dit gedaan werd om opschudding teweeg te brengen en aldus de weerstand tegen de wijzigingsvoorstellen te versterken, laat zich raden. Al de

12 Opgenomen in Neijt e.a. (1994), Bijlagen.

13 Zie bijvoorbeeld de berichtgeving in *NRC Handelsblad* van 19 januari 1994 ('Champagne wordt sjampanje') en een kritisch stuk de dag erna in dezelfde krant ('Spellingswijziging brengt alleen maar nadelen').

dag na de eerste persberichten konden de verantwoordelijke bewindslieden geruststellend meedelen dat de meer ingrijpende commissievoorstellen niet zouden worden overgenomen en de spelling niet drastisch zou worden gewijzigd. Achteraf is ontkend dat dit standpunt werd ingegeven door de plotseling publieke opwinding en het is ook niet waarschijnlijk dat dit het geval was, gezien de adviezen en meningen die al eerder achter gesloten deuren waren gegeven (vgl. Burger 1995).

Twee maanden later, in maart 1994, volgde het officiële besluit van het Comité van Ministers van de Taalunie (Spellingdossier 11, 7-13). De voorkeurspelling van 1954 werd tot de enig toelaatbare spelling verklaard (op enkele zeer in het oog springende inconsistenties na, die nog nader zouden worden bekeken), waarmee de belangrijkste voorstellen van de Spellingcommissie werden verworpen. Ook de voorstellen betreffende de tussen-s en genitiefvorm in eigennamen werden niet overgenomen. Wat overbleef waren marginale wijzigingen (*Noordhollands* werd bijvoorbeeld weer *Noord-Hollands*, en *zeeëgel* werd *zee-egel*) én de regeling van de tussen-n. Op dit punt kreeg de commissie bijna helemaal haar zin; bijna, want ook in dit opzicht wilden de bewindslieden minder wijzigingen dan de commissie had voorgesteld. De Taaladviescommissie, een permanente commissie binnen de Taalunie, kreeg de opdracht een en ander nader uit te werken.

De tussen-n-regeling werd aanvaard, kan men vermoeden, mede doordat de voorstellen omtrent de zogenaamde bastaardwoorden veel meer in het oog sprongen en bijna alle aandacht kregen. De KNAW en de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren aanvaardden de voorgestelde regeling als een handzame oplossing voor een erkend probleem. Door de commissie op dit en enkele andere punten gelijk te geven werd de bittere pil van de afwijzing van andere voorstellen verzacht en kon men voor zichzelf en anderen rechtvaardigen dat al het werk niet voor niets was geweest. Tegelijk kon het publiek gerustgesteld worden: veel zou er niet veranderen. ‘De spellingverandering die niet doorging’ kopte het maandblad *Onze Taal* in zijn meinummer van 1994 (p. 108): ‘Na dertig vergaderingen en bijna vierhonderd besproken stukken verandert er bijna niets.’

Maar dat bleek anderhalf jaar later tegen te vallen, toen het nieuwe ‘Groene boekje’ verscheen waarin de regels voor spellingverandering waren verwerkt. Voorafgaand daaraan had de Taaladviescommissie de richtlijnen die in het ministeriële besluit vervat waren, niet alleen uitgewerkt, maar ook weer een beetje veranderd. Het idee dat de ‘kortste vorm’ van het eerste lid van een samengesteld woord uitgangspunt moest zijn voor het al dan niet gebruiken

van een tussen-n werd verlaten. Kennelijk werd dat bij nader inzien voor de gewone taalgebruiker te ingewikkeld gevonden¹⁴ en was men bevreesd voor de discussies die zouden oplaaien over wat in concrete gevallen nu precies de 'kortste vorm' was. In plaats daarvan werd nu een hoofdregel gelanceerd die door de Spellingcommissie Geerts uitdrukkelijk was verworpen: de verbindings-n wordt geschreven wanneer het eerste lid van een woordsamenstelling een zelfstandig naamwoord is dat *uitsluitend* een meervoud op -(e)n heeft. In oktober 1995 bekrachtigde het Comité van Ministers van de Taalunie deze laatste herziening.

Een implicatie hiervan was de deskundigen van de Taalunie echter kennelijk ontgaan: dat deze herziening woorden als *leraretekort*, *ambtenareberaad* en *redactevergadering* zou opleveren. Op een persconferentie van de Taalunie ter bekendmaking van de nieuwe richtlijnen in september dat jaar werd daar door een van de aanwezige journalisten op gewezen. Verwarring bij de vertegenwoordigers van de Taalunie was het gevolg (Daniëls & Van de Laar 1996, 36-7). Nog net op tijd kon in de Leidraad van het Groene boekje een subregel worden toegevoegd: De hoofdregel is ook van toepassing 'wanneer het eerste deel een zelfstandig naamwoord is dat niet op een toonloze /e/ eindigt en een meervoud heeft op -en en -s, zoals *ambtenaar*' (WNT 1995, 25). Verder moest er met speciale (niet nader toegelichte) ministeriële wensen rekening worden gehouden, zoals de wens om *paardebloem* en *vliegezwam* onveranderd te laten. Zo kwamen de uiteindelijke richtlijnen voor het gebruik van de tussen-n, na de jarenlange voorbereiding, haastig en geïmproviseerd tot stand. Ze werden in het Groene boekje geformuleerd in de vorm van één hoofdregel, twee subregels en vijf uitzonderingsbepalingen. Eenvoudiger was het er niet op geworden.

De bekendmaking van de definitieve richtlijnen en de publicatie van de nieuwe editie van de Woordenlijst leidden, toch weer opnieuw, tot boze en geschrokken reacties in kranten en andere periodieken.¹⁵ Het leek, schreef *Onze Taal* in het eerste nummer van 1996, alleen om 'bijzaken' te gaan, maar 'alleen al de regels voor de tussen-(e)n in samenstellingen blijken toch heel wat gevolgen te hebben – rare gevolgen bovendien'. De opvallendste rare gevolgen

14 Deze reden is door de voorzitter van de Taaladviescommissie, prof. M.C. van den Toorn, in een kritische terugblik genoemd; aangehaald door Daniëls & Van de Laar (1996), 45.

15 Bijvoorbeeld in *de Volkskrant* van 13 januari 1996 ('Een taalkundige klerezooi') en *NRC Handelsblad* van 15 februari 1996 ('Nieuwe spelling gaat ieder gezond verstand te boven').

waren nieuwe spelvormen als *pannenkoek*, *ruggengraat* en *zielenpoot*. Verder richtte de kritiek zich op het gecompliceerde karakter en de moeilijke toepasbaarheid van de nieuwe regels. Zo moest de geletterde Nederlander niet alleen die regels kennen, maar ook weten of het eerste lid van een samengesteld woord, als dit een zelfstandige naamwoord was dat op een /e/ eindigde, uitsluitend een meervoud op -n kende dan wel ook een meervoud op -s toeliet; en dat was vooral lastig bij woorden waarvan het meervoud op -s tenminste ongebruikelijk was en in woordenboeken tot voor kort zelfs geheel ontbrak (zoals bij *heide*, *weide*, *seks*, *waarde* en *zonde*), evenals trouwens bij woorden waarvan het meervoud op -s minder vreemd leek maar waarvan de nieuwe Woordenlijst alleen een meervoud op -n vermeldde (zoals bij *gilde* en *uitgave*).¹⁶ De regel leidde tot merkwaardige discrepanties tussen bijvoorbeeld *aangifteformulier* (zonder n, vanwege het toegelaten meervoud *aangiftes*) en *belastingaangiftenformulier* (met n, omdat bij *belastingaangifte* alleen een meervoud op -n was vermeld). De nieuwe richtlijnen leken niet consequent te zijn toegepast. Ze deden bijvoorbeeld verwachten dat ook woorden op -loos voortaan met een n moesten worden gespeld (*dadeloos*, *grenzenloos*, *hartenloos*), maar de Woordenlijst hield zich daar niet aan: sommige van deze woorden werden met een n, andere zonder n gespeld, terwijl in latere drukken de n hier helemaal werd weggelaten (*dadeloos*, *grenzeloos*, *zedeloos* enz.). En op grond waarvan mocht het bijvoorbeeld *paddestoel* blijven? En waarom was het *wiegelied* tegenover *wiegendood* en *wiegentouw*? Dan waren er de moeilijk te doorgronden uitzonderingsbepalingen. Het voorschrift een tussen-n te schrijven gold bijvoorbeeld niet voor ‘versteende samenstellingen’ waarvan het eerste lid een lichaamsdeel was, maar wanneer was hier nu precies sprake van? *Hartelap* was blijkbaar zo’n versteende samenstelling, evenals *hartelust*, maar *hartenkreet* en *hartenwens* waren dat kennelijk niet. Verwarring was er ook over de precieze aard van sommige regels, die in het Groene boekje anders geformuleerd waren dan in berichten van de Taalunie. ‘Beschamend broddelwerk’, concludeerden

16 Hierbij werd het feitelijk gebruik van meervoudsvormen zoals geregistreerd door het Instituut voor Nederlandse Lexicografie als uitgangspunt genomen. Met frequenties is daarbij, naar het schijnt, in het geheel geen rekening gehouden. Omdat de ‘Taalbank’ van het INL bijvoorbeeld één keer het meervoud *centrums* had geregistreerd tegenover vierhonderd keer *centra*, behoefde de Woordenlijst van 1990 volgens Van Sterkenburg (1991, 61-2) op dit punt ‘bijstelling’; en inderdaad vermeldt de Woordenlijst van 1995 nu het meervoud *centrums* naast *centra*. Vermoed kan worden dat meervouden als *waardes*, *weides* en *sekses* op soortgelijke gronden in de nieuwe Woordenlijst terecht zijn gekomen.

de taaljournalisten Liesbeth Koenen en Rik Smits: de nieuwe regeling voor de tussen-n is een 'onhanteerbaar gedrocht'.¹⁷

Veel kritiek was er ook op de nieuwe Woordenlijst zelf. De spellingregels werden in veel gevallen niet of niet goed toegepast, met talloze fouten tot gevolg: wel zo'n vijfduizend, zoals samensteller Van Sterkenburg achteraf moest toegeven (Daniëls & Van de Laar 1996, 50; vgl. Vermeer & Coenders 1996). Als reden werd de grote tijdsdruk opgegeven waaronder de lijst tot stand moest komen. Die haast was wellicht mede ingegeven door de aankondiging dat er een nieuwe editie zou verschijnen van Nederlands meest gebruikte en gezaghebbende woordenboek, Van Dale's *Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal*, waarin de nieuwe spellingregels zouden zijn verwerkt. De Taalunie, het Instituut voor Nederlandse Lexicografie en de uitgever van de Woordenlijst (SDU) hadden er alle belang bij die nieuwe editie van Van Dale voor te zijn. Toen die bijna gelijktijdig met de Woordenlijst verscheen, bleken er tussen deze beide naslagwerken honderden verschillen in de spelwijze van woorden te bestaan. 'Van Dale' ging mee in de spellingvernieuwing, maar was zo eigenzinnig daarbij weer iets andere regels te hanteren (Daniëls 1996). Opnieuw een bron van verwarring, en opnieuw aanleiding voor kritiek.¹⁸

De bewindslieden van de Taalunie, die door middel van een Woord vooraf aan de Woordenlijst van 1995 officiële status hadden verleend, konden echter moeilijk anders dan vasthouden aan de ingezette koers. Op 21 juni 1996 werd bij Koninklijk Besluit de nieuwe spelling voor Nederland officieel verklaard, waarbij verwezen werd naar de Leidraad van de Woordenlijst Nederlandse Taal 1995 en een selectie van woorden daaruit. In België werd omstreeks diezelfde datum eenzelfde besluit genomen. Met ingang van 1997 werd de nieuwe spelling voor de overheid en het onderwijs verplicht gesteld.

17 Koenen & Smits (1996), p. 11. In dezelfde kritische zin hadden deze journalisten zich eerder uitgelaten in *NRC Handelsblad*, 7 oktober 1995.

18 Het genootschap 'Onze Taal' – een 'belangenvereniging' van 42.000 taalgebruikers, zoals het zichzelf omschreef – gaf eind 1995 een persbericht uit waarin het kritiek leverde op de nieuwe spellingregels, wees op het extra 'ongemak' dat Van Dale had veroorzaakt door eigen regels te gaan toepassen, en opriep tot overleg en samenwerking tussen de betrokken partijen. Afgedrukt in *Onze Taal*, 1996, 2-3, p. 39. Eind februari 1996 wezen hoofdredacteuren van Vlaamse kranten op de verwarring waar de nieuwe spellingregels toe leidden en drongen ze bij de Taalunie aan op verduidelijking, daarin een week later gevolgd door het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren (*de Volkskrant*, 2 maart 1996).

Individuele burgers en particuliere instellingen waren daarmee nog niet aan deze spellingvoorschriften gehouden – anders dan bij de bepalingen van het Wetboek van Strafrecht, staan er geen overheidssancties op overtreding van deze regels – maar bijna iedereen ging er, al dan niet morrend, toe over. Weliswaar kondigde een aantal boze krantedirecteuren (oude spelling) aan zich tegen de invoering van de nieuwe spelling te zullen verzetten,¹⁹ maar daar bleek vervolgens weinig van. Het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP) voerde de nieuwe spelling per 1 maart 1996 in en dat maakte het voor afzonderlijke kranten moeilijker ervan af te wijken. De meest ingrijpende veranderingen ondergingen overigens een aantal Belgische kranten en tijdschriften, zoals *De Standaard*, die tot dan toe de toegelaten niet-voorkeurspelling hadden gevolgd voorzover die in ‘progressieve’ richting ging (*kultuur, direkt* enz.), maar zich nu neerlegden bij de afschaffing van deze ‘nakeurspelling’. Sommige periodieken veroorloofden zich een enkele eigen afwijking; *NRC Handelsblad* bleef bijvoorbeeld vasthouden aan de *k* in *produkt* en *produktie*. De schrijver Harry Mulisch, die zich ook in de jaren zeventig een geharnast tegenstander van spellingvernieuwing had getoond (Mulisch 1972), week ostentatief van de nieuwe tussen-n-regeling af toen hij een door hem samengestelde tentoonstelling in het Amsterdamse Stedelijk Museum eind 1997 de naam ‘Zielespiegel’ gaf.²⁰ Ook op internet bleven enkelingen de strijd tegen de nieuwe spelling volhouden. Maar dat waren uitzonderingen. De wijdverbreide conformiteit aan de nieuwe voorschriften werd bevorderd door het toenemend gebruik van de spellingcontrole in tekstverwerkingsprogramma’s, waarin deze voorschriften waren ingebouwd. Spellingwijzen als *notendop*, *smartengeld* en *ruggengraat* werden gebruikelijk, en toen in mei 2002 een charismatisch politicus werd vermoord, was overal te lezen wat deze had nagelaten: zijn *gedachtegoed*.

19 In een vraagggesprek in *De Groene*, 24 januari 1996.

20 Want, aldus Mulisch, ‘het is alleen de spiegel van mijn eigen ziel die zichtbaar moet blijven’. Eerder dat jaar reageerde Mulisch in een ingezonden brief in *de Volkskrant* (27 oktober 1997) op een stukje van Remco Campert waarin deze geschreven had dat tegen de afschuwelijke spelling *ruggengraat* helaas niets meer te doen was: ‘Nee, Remco leg je er niet bij neer: die -n moet altijd weggelaten worden. (...) De zogenaamde taalgeleerden van de nieuwe spelling kennen hun eigen vak niet. Laat je niets vertellen, Remco. Het zijn linguïstische zielepieten – van het middelnederlands enkelvoud ziele. Onder een zielenpiet stel ik mij eerder een bekwame zendeling of missionaris voor.’

Hoe het kon gebeuren

Zo was een regeling ingevoerd die wel werd gevolgd maar waarmee niemand tevreden leek te zijn. Voorstanders van serieuze spellingvernieuwing, de leden van de voormalige Spellingcommissie voorop, waren ontevreden omdat er zo weinig veranderde en omdat wat er wel veranderde door compromissen verwaterd en vertroebeld was. Verbitterd sprak voorzitter Geerts van 'de maatschappelijke poel van vooroordelen en onbegrip' waarmee hij en zijn medecommissieleden geconfronteerd waren, 'de taboes en het bijgeloof' die 'nog steeds gigantisch' waren en 'de zwartwasserij van de voorstellen' door de pers (Geerts 1994: 15, 16, 17). Een ander commissielid, de Nijmeegse taalkundige Anneke Neijt die tot op het laatst – namelijk ook als lid van de Taaladviescommissie – een actieve rol in de spellinghervorming had gespeeld, noemde in een Engelstalig overzichtsartikel die hervorming 'disastrous' en 'a failure' en concludeerde dat 'Dutch spelling has gained nothing in stability as a result of this reform' (Neijt & Nunn 1997: 19, 21). Aan de andere kant gaven de hervormingen voedsel aan het wijdverbreide wantrouwen tegen spellingvernieuwing als zodanig; tegenstanders vroegen zich bijvoorbeeld af wat de reden mocht zijn om een heel gewoon en probleemloos gespeld woord als *pannekoek* te verminken tot *pannenkoek*. In meer uitgewerkte commentaren werd, zoals hierboven is aangegeven, de nadruk gelegd op de ingewikkeldheid en moeilijke toepasbaarheid, zo niet onhanteerbaarheid van de nieuwe regels.

Al die kritiek werd op goede gronden gegeven. De spellinghervorming kan inderdaad als mislukt worden beschouwd, niet alleen omdat zij allerwegen ongenoegen en kritiek opriep, maar ook omdat zij, zoals ook al aan het begin van dit stuk is beargumenteerd, geenszins tegemoetkwam aan het primaire oogmerk van de hervorming: het eenvoudiger en doorzichtiger maken van de spelling, maar veeleer een verandering in tegengestelde richting inhield.²¹ Waarmee opnieuw de vraag kan worden gesteld: wat is er misgegaan, hoe is deze ontwikkeling te verklaren?

Antwoorden op die vraag liggen min of meer besloten in de hierboven beschreven geschiedenis, maar vereisen een nadere explicitering. Die geschiedenis vormt een treffende illustratie van de sociologische stelling dat sociale processen vaak in hoge mate een blind en ongepland karakter hebben, voortkomen

21 Het verbieden van tussenstreepjes in woorden als *derdewereldlanden*, *langetermijnprocessen* en *etnischeminderhedenproblematiek* kan evenmin als een verbetering worden aangemerkt.

uit de intentionele handelingen van vele interdependente individuen maar uitkomsten opleveren die geen van die individuen zo bedoeld heeft (Merton 1936; Elias 1971). De stelling is ook van toepassing, zo blijkt hier, op beleidsprocessen die de overheid beoogt te sturen.

De vraag naar het waarom van de recente spellinghervorming kan op verschillende niveaus beantwoord worden. Bezien vanuit een langetermijnperspectief, is deze de uitkomst van een lange reeks op elkaar volgende en met elkaar verbonden veranderingen waarin specifieke kenmerken van de Nederlandse taal en taalpolitiek in samenhang met ruimere maatschappelijke ontwikkelingen vorm kregen en doorwerkten: de relatief trage standaardisering van de schrijftaal, de politieke opsplitsing van het Nederlandse taalgebied, de discrepanties tussen spreektaal en schrijftaal die ertoe bijdroegen dat ook nadat een officiële eenheidsspelling tot stand was gebracht deze door velen als nodeloos gecompliceerd werd gezien, de daaruit voortvloeiende ‘spellingonrust’ die de roep om door de overheid geplande hervormingen deed toenemen. Ook elders vormden zich in de twintigste eeuw bewegingen voor vereenvoudiging van de spelling,²² maar meer dan elders kreeg deze in Nederland en Vlaanderen politiek momentum: de nieuwe spelling van 1947/54 was er de uitkomst van. Die werd echter niet als definitief gepresenteerd: nog steeds was er in de beleidsdefinitie een ‘spellingsvraagstuk’ dat om nadere oplossingen vroeg. De reguleringsdrang van sommige taalkundigen en leerkrachten sloot hier aan bij de reguleringsdrang van overheidsbureaucratieën (vgl. Scott 1998). Legitimatie van hervorming werd vooral in de jaren zestig bovendien ontleend aan het breed gedeelde streven naar vergroting van gelijkheid van kansen, die met spellingvereenvoudiging gediend zou zijn. Ook hier gold dat actieve minderheden – morele ondernemers, om met Howard Becker (1963) te spreken – in potentie onevenredig veel invloed konden uitoefenen. Zoals we gezien hebben, strandden hun ideeën begin jaren zeventig op hevig verzet, maar bij een wat andere politieke regie waren de kansen op realisering van althans een deel van de voorstellen groter geweest.

In de jaren tachtig en negentig werden de pogingen om de spelling beleidsmatig te hervormen voortgezet, maar nu op een zorgvuldiger en voorzichtiger manier. Er werd nu regelmatig overlegd tussen Vlaamse en Nederlandse bewindslieden en ambtenaren – in het kader van de inmiddels opgerichte

22 Zoals in Groot-Brittannië de Simplified Spelling Society oftewel Simplified Spelling Society, die vooral in de jaren veertig van de vorige eeuw van zich liet spreken.

Taalunie – en meer rekening gehouden met mogelijke publieke reacties. Dat moest de kansen op realisering van de voorstellen vergroten. Maar aan de andere kant werd het beleidsmatig hervormingsstreven nu niet, zoals in de jaren zestig, gesteund en gestimuleerd door een veel bredere beweging ten gunste van een spellingvernieuwing die deel zou moeten uitmaken van meer omvattende maatschappelijke veranderingen. Economische stagnatie en recessie, afname van vakbondsmacht, groeiende problemen met het financieren van de geëxpandeerde verzorgingsstaat en internationaal het steeds meer in diskrediet raken van communistische regimes: dat alles deed het ‘geloof in de maakbaarheid van de samenleving’ – zoals het nu ging heten – sterk verminderen, inclusief het geloof dat met behulp van een radicale, rationele, ‘wetenschappelijke’ dan wel ‘wetensgappelijke’ spellingvereenvoudiging het algehele intellectuele peil van de bevolking zou worden verhoogd, achterstanden zouden worden opgeheven en sociale ongelijkheid zou worden verminderd. Degenen die tussen 1985 en 1994 beleidsmatig met spellingvernieuwing bezig waren, werkten in hoge mate in een sociaal vacuüm: weinigen zaten erop te wachten. Het beleid op dit gebied was een erfenis van het verleden – een nog steeds niet opgelost ‘spellingsvraagstuk’ –, niet een antwoord op een door velen als klemmend ervaren probleem.

Onderdeel van de hier geopperde verklaring is dan ook dat de kansen op ingrijpende spellingvernieuwing mede afhangen van wisselingen in wat breed en vaag kan worden aangeduid als het maatschappelijk klimaat: in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog waren die kansen groot, evenals in de jaren zestig en begin jaren zeventig, in de jaren tachtig en negentig veel minder. De problemen die met de bestaande spelling ervaren worden en gevoelde urgentie om daar wat aan te doen komen niet alleen uit die spelling zelf voort, al hebben ze daar natuurlijk wel mee te maken. Spellingsproblemen zijn, anders gezegd, niet louter technische problemen – vandaar de telkens weer oplaaiende, emotioneel geladen meningsverschillen, en vandaar ook de veranderingen in de aard van die meningsverschillen in de loop van de tijd.

Als resultaat van de langetermijnontwikkeling behoefde de Nederlandse spelling in de jaren tachtig-negentig in de beleidsdefinitie dus nog een nadere regulering, terwijl door kortere-termijnveranderingen de maatschappelijke steun voor daadwerkelijke vernieuwing verminderd was. Dat stelde beleidsmakers en -uitvoerders van het begin af aan voor een lastige opgave: hoe te komen tot regelingen die niet op onmiddellijke en onoverkomelijke weerstand zouden stuiten?

Voor een goed begrip van wat er gebeurde is het dienstig om grofweg een onderscheid te maken tussen drie betrokken partijen: 1) de *specialisten* die deel

uitmaken van de voorbereidende commissies, raden en advieslichamen; 2) de *overheid* die zich door deze specialisten laat adviseren (c.q. de Nederlandse nationale overheid en de Vlaamse regionale overheid, die sinds de jaren zeventig steeds autonoom is geworden en daarmee de samenwerking over nationale grenzen heen makkelijker heeft gemaakt); en 3) het ruimere *publiek*, waaronder schrijvers en journalisten die zich via media laten horen. Die partijen laten zich onderscheiden op basis van verschillende posities en daarmee verbonden belangen en oriëntaties, maar geen ervan vormt een eenheid die met één stem spreekt.²³

(1) Dat laatste geldt zeker ook voor de specialisten. De commissies die sinds 1945 de overheid van advies voorzagen, bestonden in meerderheid uit universitair geschoolde en aan universiteiten verbonden taalkundigen-neerlandici, erkende experts op het gebied van de Nederlandse taal. Met deze recrutering gaf de overheid aan ervan uit te gaan dat voor goede adviezen op het gebied van de spelling specialistische kennis gewenst was en gaven de deskundigen aan dat uitgangspunt te delen. Wetenschappelijke deskundigheid zou de adviezen een legitimatiebasis kunnen geven: overheid en experts hadden hierin een gedeeld belang. Maar tegelijk was en is de betekenis van wetenschappelijke expertise voor oordelen over de spelling en het opstellen van spellingregels omstreden, zowel binnen als buiten de groep van experts. Er bestaat – daarover is tenminste overeenstemming – geen wetenschappelijk gefundeerde spelkunde die zou kunnen aangeven wat wel en niet een adequate spelling is. Van oudsher waren taalkundigen, voorzover zij zich met de spelling bemoeiden, hierover ten zeerste verdeeld, niet minder dan ‘leken’. Aan de Vereniging voor Wetenschappelijke Spelling was weinig wetenschappelijks, noch in de ideeën die zij propageerde (een ‘fonologische’ spelling is niet per definitie wetenschappelijk, en kan bovendien op heel verschillende manieren worden uitgewerkt, zoals bleek uit de diverse spellingvarianten die in de vereniging de ronde deden),

23 Vooral het ‘publiek’ is een brede, heterogene en niet scherp afgegrensde categorie, waarbinnen zich verschillende subcategorieën laten onderscheiden (hierover meer verderop in de tekst). Vgl. Geerts e.a. (1977: 206, 216-232), die in een studie naar reacties op de voorstellen van de spellingcommissie Pée-Wesselings (1963-1969) liefst zeven – elkaar overlappende – groeperingen onderscheiden, maar daarbij hun eigen groep, die van de taalspecialisten, vergeten. Ook in de hier gegeven driedeling is overigens sprake van enige overlapping; zo fungeren in taal gespecialiseerde journalisten vaak als voortrekkers in de publieksreacties, en maken niet taalkundig geschoolden soms deel uit van advieslichamen.

noch in de samenstelling van haar leden (afgezien van de initiatiefnemer, de taalkundige prof. P.C. Paardekooper, waren vrijwel alle leden 'leken'). Sommige kritische buitenstaanders (bv. Molewijk 1992, 519) beweerden dan ook niet zonder reden dat 'de keizer geen kleren aan heeft' en dat gezond verstand en taalgevoel ons in deze materie veel verder helpen dan de drogredeneringen van zogenaamde deskundigen. Meningsverschillen over de mate waarin wetenschappelijk expertise op dit gebied ertoe doet maken deel uit van de strijd om de spelling als zodanig.

De specialisten die zich met spelling bezighouden zelf zijn in hun standpunten hierover doorgaans ambigu. Aan de ene kant erkennen zij dat het opstellen van spellingregels niet op zuiver wetenschappelijke gronden kan plaatsvinden. Zo nam de Werkgroep ad hoc Spelling in haar rapport van 1988 met instemming de bewering van een aantal taalkundigen over dat de 'uiteindelijke keuze voor of tegen (een bepaalde vorm) van spellinghervorming (...) geen kwestie van wetenschappelijke, maar van maatschappelijke inzichten' is en dat het 'een politieke vraag' is 'welke groep bevoordeeld moet worden in verband met de spelling' (p. 29; cit. Booij e.a. 1979: 89). Maar aan de andere kant beroepen de bij de spelling betrokken taalkundigen zich regelmatig op hun speciale deskundigheid. Dezelfde Werkgroep stelde in de conclusies van haar rapport 'dat het beoordelen van de verschillende aspecten van de spellingproblematiek een specifieke deskundigheid vereist', zodat het aanbeveling verdiende de in te stellen spellingcommissie 'te doen bestaan uit taalkundigen, eventueel aangevuld met beoefenaars van andere disciplines met deskundigheid op spellinggebied' (p. 159). En toen de meeste voorstellen van de Spellingcommissie Geerts in 1994 werden afgewezen, schreven leden van de commissie dat toe aan de onwetendheid en vooringenomenheid van journalisten, schrijvers en politici (zie de boven geciteerde uitspraken van Geerts). Zo trokken zij grenzen tussen zichzelf en het publiek, tussen deskundigen en leken op het gebied van taal en spelling.

Maar welke argumenten taalkundigen ook mogen inzetten, zij leiden allerm minst tot eensluidende oordelen over de juiste spelling; zoals gezegd, is de verdeeldheid hierover onder hen niet geringer dan die onder de niet-taalkundigen. Steeds spelen de debatten over spellingvernieuwing zich af in een spanningsveld tussen twee polaire standpunten, die conventionalistisch versus instrumentalistisch kunnen worden genoemd. In de *conventionalistische* opvatting berust spelling op historisch gevormde conventies die onvermijdelijk een zekere willekeur in zich dragen maar ook functioneel zijn. Spellingvernieuwing is in deze visie dan ook doorgaans overbodig of zelfs contraproductief: ze doorbreekt ingesleten gewoonten, verstoort vertrouwde woordbeelden en

bemoeilijkt daarmee het schrijven en lezen; ze miskent en ondermijnt al dan niet latente functies van de bestaande spelling, zoals het differentiëren tussen gelijkluidende woorden met een verschillende betekenis; en ze doorbreekt de culturele continuïteit, waardoor geschriften uit het verleden slechter toegankelijk worden.

Volgens het *instrumentalistische* standpunt daarentegen kan spelling het beste worden opgevat als een technisch instrumentarium, een geheel van middelen om te bereiken dat taal op schrift kan worden gesteld; hoe efficiënter en eenvoudiger dat instrumentarium is ingericht, des te beter het werkt – hoe sneller spelling is aan te leren en hoe minder fouten ermee worden gemaakt. Spellingvernieuwing moet dan ook gericht zijn op vereenvoudiging door vergroting van de regelmaat en de consistentie. Terwijl vanuit de conventionalistische opvatting gewezen wordt op de last die volwassen taalgebruikers van veranderingen in de spelling ondervinden, legt de instrumentalistische visie prioriteit bij nieuwe taalgebruikers, kinderen die nog veel te veel tijd moeten besteden aan het onder de knie krijgen van een veel te moeilijke spelling. Net als in discussies over materiële technologie lopen in deze opvattingen technische en inhoudelijke argumenten naadloos over in argumenten die verwijzen naar behoeften en belangen van verschillende groepen en sectoren van de samenleving.²⁴

De pleidooien van de vws voor een ‘fonologische’ spelling vormen een vrij extreem, zij het nog niet het meest extreme, voorbeeld van de instrumentalistische opvatting. (Instrumentalisme hoeft overigens geen ‘fonologische’ spelling in te houden; regelmaat en consistentie kunnen bijvoorbeeld ook – mede – gezocht worden in het ‘principe van gelijkvormigheid’ dat inhoudt dat woorden in verschillende verbuigingen zo veel mogelijk gelijkvormig gespeld worden: het enkelvoud van *paarden* is volgens die regel *paard* en niet het fonetische *paart*.) Een meer gematigd instrumentalistische positie nam de vooroorlogse beweging voor spellingvereenvoudiging van Kollewijn c.s. in, waarvan een nog gematigder variant gerealiseerd werd in de spellingvernieuwing van 1934-1954. De commissie die de Woordenlijst van 1954 samenstelde nam, verdeeld als zij was, in haar geheel een tussenpositie in. Wat betreft de regeling van de tussen-n in woordsamenstellingen opperde zij de instrumentalistische mogelijkheid die tussen-n radikaal te schrappen, maar achtte zij – naar

24 Ze vormen met elkaar een ‘seamless web’, om een term uit de sociologische *technology studies* te gebruiken (Bijker e.a. 1987). Zie voor een overzicht van argumenten pro en contra spellinghervorming Verhoeven (1985).

conventionalistisch uitgangspunt – de tijd daar nog niet rijp voor. De regeling die zij voorstelde sloot aan bij de gematigd conventionalistische argumentatie van de negentiende-eeuwse spellingvernieuwers M. de Vries en L.A. te Winkel, die steeds hadden verwezen naar ‘het Gebruik’ als basis van hun voorstellen en hadden gesteld dat het schrijven van de verbindings-*n* langzamerhand steeds meer teken van een meervoud was geworden. Daarom moest het volgens hen bijvoorbeeld *bessensap*, *boekenkast* en *brievenbesteller* zijn tegenover *bakkebaard*, *brilleglas* en *bruggegeld*, woorden waarvan het ‘niet twijfelachtig’ is dat ‘het eerste lid enkelvoudig gedacht wordt’ (Te Winkel 1884, 154-155). De Woordenlijstcommissie maakte daar de stringente regel van dat de tussen-*n* alleen mocht worden geschreven als het eerste lid als een ‘noodzakelijk meervoud’ gedacht werd. Dat was – instrumentalistisch – bedoeld om een precieze grens te trekken (en werd tevens ingegeven door het progressieve streven het *n*-gebruik verder terug te dringen), maar creëerde in feite enkele nieuwe onzekerheden, gesymboliseerd in de vervanging van *bessensap* door *bessesap*.

Dat latere commissies radicaal afstand wensten te nemen van het enkelvoud-meervoud-onderscheid voor de spelling van samengestelde woorden wijst op een uitgesproken instrumentalisme, waarbij aan gegroeide conventies en de functies daarvan geheel voorbijgegaan wordt. Daarbij werd wel een beroep gedaan op de taalkunde, maar met taalkundige inzichten had het weinig te maken.²⁵ Dat het gebeurde, kan mede begrepen worden als een proces van sociale selectie en zelfselectie: die taalkundigen worden gevraagd voor spellingcommissies en zijn bereid er zitting in te nemen die overwegend instrumentalistische standpunten innemen, die het voor mogelijk en wenselijk houden om de spelling door het opstellen van nieuwe regels substantieel te verbeteren. Waar de taalkunde vanaf de negentiende eeuw steeds meer een empirische, niet-normatieve wetenschap is geworden – een wetenschap die regelmatighe-

25 Integendeel, aan serieuze taalkundige verhandelingen zijn eerder argumenten te ontlenen voor het wél rekening houden met de semantiek van enkel- en meervoud bij het al dan niet schrijven van de tussen-*n*. Zie al Te Winkel (1884); voorts Booy (1996). Vgl. ook de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS) van 1997 die in de paragraaf ‘Tussenklanken’ stelt: ‘De tussenklank –en– [bij samenstellingen die opgebouwd zijn uit twee substantieven] treedt op wanneer het eerste lid van de samenstelling samen met deze –en– als meervoud te interpreteren is’ (ontleend aan internet: oase.uci.kun.nl/~ans/e-ans). Dat hier in de spellinghervorming geen rekening mee gehouden werd is des opmerkelijker waar een van de redacteurs van deze ANS, M.C. van den Toorn, tevens de voorzitter was van de Taaladviescommissie die voor de spellinghervorming medeverantwoordelijk was.

den in de taal bestudeert en analyseert in plaats van voorschrijft (en in die zin conventionalistisch is) – is de spelling overgebleven als vrijwel het enige gebied waarop taalkundigen het taalgebruik kunnen (en naar eigen opvatting mogen) beïnvloeden, waarop zij een behoefte om vanuit hun vakgebied maatschappelijk nuttig te zijn kunnen bevredigen. Dat wordt wel gelegitimeerd door ‘taal’ en ‘spelling’ strikt van elkaar te onderscheiden (wat vervolgens weer de vraag oproept wat de taalkunde dan kan bijdragen aan de verbetering van de spelling).

De specialisten gingen in hun reguleringsdrang soms verder dan in de overheidsopdracht besloten lag. Dat gold in elk geval voor de commissie Pée-Wesselings die, zoals we gezien hebben, ongevraagd met adviezen kwam over de spelling van samengestelde woorden en daarbij voorstelde de tussen-n radicaal te verwijderen. Spelwijzen als *boekekast*, *huizerij*, *stralekrans* en *mijlever* zouden de consequentie zijn geweest.

Publieke verontwaardiging en politieke verdeeldheid en onhandigheid voorkwamen dit. De werkgroep en de commissie die vanaf 1985 opereerden werden echter door eenzelfde soort instrumentalisme gekenmerkt, zij het in een wat gematigder variant: het hervormingselan was minder sterk, de verwachtingen over de positieve effecten van hervormingen minder hooggespannen (mede omdat onder experts de inzichten op dit gebied inmiddels veranderd waren),²⁶ meningen van groepen uit de samenleving werden relevant geacht (maar onderzoek hiernaar leverde weinig op en met de resultaten werd niets gedaan) en de overheid maande tot voorzichtigheid. Gevangen tussen de drang tot heldere regelgeving enerzijds en de wens tegemoet te komen aan de eis van maatschappelijke aanvaardbaarheid anderzijds, kwam men met de vondst om het eerdere voorstel met betrekking tot de tussen-n om te draaien: dat zou in elk geval vreemde spelwijzen als bovengenoemde voorkomen. Maar het leverde weer vreemde spelwijzen naar de andere kant op, die men vervolgens door extra regels ongedaan moest proberen te maken. Met die extra regels kon voorkomen worden dat het bijvoorbeeld *hoogtenvrees* en *dieptenpunt* werd. Daarbij werd impliciet toch weer de conventie gevolgd dat de tussen-n in

26 Zie Cohen & Kraak (1972). Deze auteurs keren zich speciaal tegen de gedachte dat een meer fonetische spelling altijd gemakkelijker voor schrijvers en lezers zou zijn (hetgeen voor wat betreft het lezen enige empirische ondersteuning kreeg in een onderzoek van Van Heuven 1978). Misschien hebben ze daarmee onbedoeld voedsel gegeven aan de merkwaardig nonchalante houding van latere spellingcommissies tegenover wat sinds Te Winkel bekend staat als ‘het basisbeginsel van de standaarduitspraak’, de correspondentie tussen letters en klanken.

samengestelde woorden wijst op een meervoud van het eerste lid en het ontbreken van die n op een enkelvoud; spelwijzen als *boekekast* en *menserij*, *dieptenpunt* en *zonnenschijn* worden vreemd gevonden omdat deze regel hierbij geschonden wordt. Maar die regel was nu juist als ‘taalkundig niet verantwoord’ verworpen en kon dus niet opnieuw expliciet als basis voor de spelling worden opgevoerd. Zo moest met kunstmatige regels gepoogd worden de spelling dichter bij de impliciete conventies (oftewel het taalgevoel) van de taalgebruikers te brengen en werd tot op het laatst toe subregel op uitzonderingsbepaling gestapeld. Het uiteindelijk resultaat was een regeling die zelfs voor specialisten nauwelijks te vatten is en talrijke woorden heeft opgeleverd waarvan de spelling – nog steeds – vreemd overkomt, strijdig met het taalgevoel.

Van één ander voorstel van de laatste Spellingcommissie kan gezegd worden dat het nog vreemder was dan het voorstel met betrekking tot de tussen-n: het idee om de genitiefvorm van eigennamen voortaan altijd met apostrof en s te schrijven, ook als die s niet wordt uitgesproken (*Kees's werk*, *Max's hobby*). Vooral dit voorstel wijst erop dat de commissie ten prooi was aan iets dat met termen als insider-blindheid (Elias 1989, 451) en *groupthink* moet worden aangeduid: beperking van het gezichtsveld en vermindering van kritische vermogens als gevolg van isolement van de groep (in dit geval mede bepaald door de opdracht tot geheimhouding) en de daarmee samenhangende druk op de leden tot groepsconsensus en groepsconformiteit.²⁷

Overigens blijft het opmerkelijk dat uitgerekend het voorstel met betrekking tot de tussen-n – na amenderingen die het nog ingewikkelder maakten – het heeft gehaald, terwijl de commissie in een ander en belangrijker opzicht beter aan de haar verstrekte opdracht voldeed. Haar voorstellen voor de spelling van bastaardwoorden verhoogden, kan men zeggen, inderdaad de ‘consistentie’, al was dat voor niet-specialisten moeilijk te vatten en waren de gebruikersvoordelen van de voorstellen dan ook niet direct evident. Belangrijke nadelen van de voorstellen met betrekking tot de tussen-n, zoals een verdere afwijking van de uitspraak, ontbraken hier. Maar de wijzigingen betroffen een aanzienlijk groter woordenbestand en waren ingrijpender, zodat ze veel meer in het oog sprongen. Het was dan ook hierop dat adviseurs en politici hun vrees voor publieke commotie en verzet baseerden. Terecht, zoals zou blijken.

27 De term *groupthink* is ontwikkeld om ‘fiasco’s’ in de besluitvorming op het gebied van buitenlandse politiek te verklaren (Janis 1972; 't Hart 1990), maar kan ruimer worden toegepast.

(2) Eigenlijk had de overheid de laatste spellingcommissie met een onmogelijke opdracht opgezadeld: er moest een ‘consistente regeling’ worden ontworpen die tevens breed zou worden aanvaard. Omdat consistentie in de spelling van bastaardwoorden echter ver te zoeken was, zou iedere consistente regeling op dit gebied – als die al mogelijk was – heel wat wijzigingen in vertrouwde woordbeelden met zich meebrengen en daarmee naar verwachting stormen van kritiek oproepen.

In deze tegenstrijdigheid die in de opdracht besloten lag weerspiegelde zich de diversiteit van overheidsbelangen. Aan de ene kant willen overheidsinstellingen graag regelend optreden en nieuw beleid initiëren. In onderlinge concurrentie profileren politici en ambtenaren zich door telkens weer problemen te signaleren waarvoor beleidsmatige oplossingen worden bedacht en nieuwe regels opgesteld. Het resultaat is een overproductie van beleid, waarbij veel meer plannen gelanceerd worden dan kunnen worden uitgevoerd en de uitvoering, als het zover komt, in veel gevallen tekortschiet. Nieuwe regels kunnen meer problemen creëren dan oplossen, bijvoorbeeld omdat ze hoge implementatie- en controlekosten met zich meebrengen en onduidelijk is hoe ze precies moeten worden toegepast. Maar ook streven overheidsfunctionarissen naar acceptatie van hun beleid door aan de wensen van diverse betrokken groepen tegemoet te komen; als die wensen botsen, zoeken zij in de regel – afhankelijk van de machtsverhoudingen tussen deze groepen en henzelf – het compromis. Idealiter komen zij dus met nieuw beleid dat breed gesteund wordt. Vertaald naar de spelling: nieuwe regelgeving was wenselijk (ook om de Taalunie meer een publiek gezicht te geven) maar deze mocht niet te veel kritiek en verzet oproepen – dit temeer omdat deze regels uiteindelijk niet konden worden afgedwongen. In dat licht waren de overheidsbesluiten naar aanleiding van het Spellingrapport van 1994 begrijpelijk: de voorstellen die naar verwachting grote verontwaardiging zouden wekken werden verworpen, de minder ingrijpende en minder opvallende voorstellen werden grotendeels overgenomen. Het lek naar de pers in januari 1994 zou men kunnen beschouwen als een – al dan niet als zodanig bedoelde – empirische toetsing die de vermoedens van de verantwoordelijke politici en hun adviseurs bevestigde.

(3) Want er ontstond inderdaad commotie, die zich geheel richtte op de *ginekoloog*-spelling, de voorgestelde wijzigingen in de spelling van bastaardwoorden. Zowel in de aard van deze voorstellen als de publieke reacties erop leek er sinds 1972 niet veel veranderd. In beide episodes – en ook al eerder in de reacties op de Woordenlijst van 1954 – bleek dat mensen in het algemeen graag heldere, ondubbelzinnige spellingregels willen, maar zich tegelijk ongemakke-

lijk voelen bij verandering van vertrouwde spelwijzen, ook al voldoen die misschien niet allemaal aan duidelijke regels (zo bleek ook uit de peiling van Heyne & Hofmans 1988). De meningen van de meeste mensen over de spelling zijn eerder conventionalistisch dan instrumentalistisch. Vooral professionele tekstproducenten, mensen die beroepshalve – als schrijvers, journalisten, redacteuren, correctors – bij het vervaardigen van teksten betrokken zijn, hebben een gevestigd belang bij handhaving van spelwijzen waaraan zij gewend zijn en die zij in het algemeen goed beheersen. De beheersing van de bestaande spellingregels maakt deel uit van hun cultureel kapitaal,²⁸ dat met verandering van die regels zou verminderen. Maar ook het ruimere publiek van geletterden – lezers, die alleen schrijven voor zakelijke doeleinden en privé-gebruik – toont zich doorgaans in meerderheid afkerig van ingrijpende veranderingen op spellinggebied.²⁹ Die houding weerspiegelt, kan men zeggen, het ‘natuurlijke conservatisme’ dat de meeste mensen in de meeste samenlevingen aan de dag leggen: eenmaal aangeleerde normen die het onderlinge sociale verkeer regelen worden min of meer gedachtenloos (sic!) aanvaard en gevolgd zolang er geen duidelijke redenen zijn dat niet meer te doen. In het geval van de spelling komt daarbij dat alle geletterden de nodige tijd en inspanning hebben moeten investeren in het leren van de regels op dit gebied. (Een speciale categorie vormen leerkrachten, die ondervinden hoe moeilijk het is hun leerlingen ingewikkelde en ‘onlogische’ spelvormen bij te brengen en daarom vaak geporteerd zijn voor vereenvoudiging van de spelling. Maar ook hun standpunten, individueel en in georganiseerd verband, variëren en fluctueren in de tijd.)³⁰ Voorstellen tot spellingvernieuwing stuiten dan ook gewoonlijk op spontane weerstand, maar maken goede kansen op aanvaarding indien en voorzover er onduidelijkheid is over de regels van de spelling en er verschillen-

28 Of meer specifiek, hun linguïstisch kapitaal. Vgl. Bourdieu (1989).

29 Zo vond volgens een NIPO-peiling in 1972 (toen de spelling hevig in discussie was) 63% van de Nederlandse bevolking dat de spelling niet veranderd moest worden (Geerts e.a. 1977, 230). De tegenstelling die door voorstanders van spellinghervorming wel geconstrueerd wordt tussen ‘conservatieve’ of zelfs ‘extreem conservatieve’ publicisten en de meerderheid van de bevolking die slachtoffer is van de bestaande spellingregels (bv. Jacobs 1997) vindt dan ook weinig grond in de empirie.

30 Onderwijzersbonden steunden de vooroorlogse beweging van Kollewijn c.s. en in 1972 vormde de Algemene Nederlandse Onderwijzersfederatie (ANOF) samen met twee lerarenverenigingen en de vws de Aksiegroep Spellingvereenvoudiging. Tien jaar later was ook onder leerkrachten van dit activisme weinig meer te bespeuren.

de spellingvormen naast elkaar gebruikt worden. Dat was bijvoorbeeld in de jaren veertig het geval, toen er op scholen een andere spelling dan de daarbuiten nog gangbare werd onderwezen.

Minderheden kunnen om verschillende redenen nieuwe spelvormen propagen en in de praktijk brengen en daarmee bijdragen tot verdeeldheid en onzekerheid. Dat kan voor de overheid vervolgens een grond zijn om een spellingvernieuwing door te voeren. In de jaren zestig waren er, zoals we gezien hebben, tendensen in deze richting, die tot veranderingen in de officiële spelling hadden kunnen leiden. In de jaren tachtig en negentig was er van verdeeldheid en strijd om de spelling weinig meer te bespeuren. Onzekerheid was er voornamelijk op één punt, de spelling van zogenaamde bastaardwoorden en vooral het gebruik van de c of de k daarin. Die werd gevoed door het naast elkaar bestaan van twee officiële spellingvormen voor een groot aantal van deze woorden, een regeling waarop sinds 1954 voortdurend kritiek was uitgeoefend. Keuzevrijheid in de spelling, hoe beperkt ook, vinden mensen in het algemeen moeilijk te verdragen; schrijven en spellen worden geleerd in het kader van formeel onderwijs, waarin de onderwijzer zegt en de leerlingen horen hoe het precies zit. Het ontoelaatbaar verklaren van de toegelaten spelling kon dan ook op ruime instemming rekenen. Door hiertoe te besluiten koos de overheid de eenvoudigste en veiligste weg. Tegelijk werd een andere, kleinere bron van onzekerheid, het al dan niet gebruiken van de tussen-n, aangevat, en dat dit nieuwe onzekerheden zou creëren was niet onmiddellijk duidelijk.

De tussen-n-regeling kwam erdoor, omdat de kritische aandacht zich op iets anders richtte. Samen met het besluit omtrent de bastaardwoorden vormde ze een compromis dat in redelijke mate aan de wensen en belangen van de verschillende betrokken partijen tegemoet leek te komen. Voor de specialisten van de commissies betekende de overname van een deel van hun voorstellen enige honorering van hun werk en erkenning van hun deskundigheid. De overheid – de betrokken politici en functionarissen – kon ermee laten zien dat er, na jarenlange voorbereiding, wel degelijk nieuw beleid van de grond kwam. En het publiek kreeg de geruststellende boodschap dat er in de vertrouwde spelling slechts een aantal oneffenheden zouden worden gladgestreken. De besluitvorming leek politiek gezien verstandig en effectief.

Toch was de ontevredenheid uiteindelijk groot. Hoewel de specialisten niet het gevoel hoefden te hebben dat hun werk helemaal voor niets was geweest, overheersten bij hen gevoelens van verbittering en teleurstelling. Bovendien, en dat was belangrijker, onderschatte de overheid – zo blijkt onder meer uit het krappe tijdschema dat ze zich plotseling gunde – de moeilijkheden die de

uitwerking van de besluiten nog zouden opleveren, inclusief de verwerking ervan in de nieuwe *Woordenlijst Nederlandse taal*. Toen die verscheen, barstte de kritiek in kranten en tijdschriften alsnog los: nu pas werd duidelijk wat de nieuwe regeling behelsde en wat ze aanrichtte. Maar deze kritiek kwam te laat om nog effect te hebben.

Paradoxaal gevolg van deze voor iedereen onbevredigende gang van zaken is dat de animo voor een nieuwe ronde van spellinghervorming tot het nulpunt is gedaald. Politici en ambtenaren willen er hun vingers niet aan branden, taalkundigen en taalhobbyisten kunnen er niet meer warm voor lopen. Rust aan het spellingfront is thans het parool. Voor de volgende editie van het Groene boekje zullen de regels van de spelling ongewijzigd blijven, zo is aangekondigd. Juist mede doordat er een ongelukkige regeling op ongelukkige wijze tot stand is gekomen, is de kans dat die regeling in de afzienbare toekomst zal verdwijnen uiterst gering. Stabiliteit van de Nederlandse spelling is eindelijk bereikt, op een moment dat er goede redenen zijn er wat aan te veranderen.

Lessen uit een kleine geschiedenis

Deze kleine geschiedenis is een voorbeeld van een beleidsproces met ongewenste uitkomsten – uitkomsten die in strijd zijn met de manifeste bedoelingen van degenen die voor het beleid verantwoordelijk zijn. Daar zijn natuurlijk veel meer en veel dramatischer voorbeelden van te geven, van miljardeninvesteringen in onrendabele spoorlijnen tot desastreuze oorlogen. Van oudsher is het gebruikelijk dergelijke gevallen aan de kaak te stellen en te verklaren in moralistische termen van kwade bedoelingen en menselijke incompetentie: irrationele machtsbegeerte en overmoed, het star vasthouden aan een eenmaal ingeslagen koers, het zich koppig afsluiten van informatie die in strijd is met de vooropgezette verwachtingen (zie bijvoorbeeld Tuchman 1984).

In de sociale wetenschappen domineert een andere visie. Hier is men eerder geneigd te abstraheren van persoonlijke eigenschappen van individuen en voor de verklaring van ongewenste uitkomsten van sociale processen de nadruk te leggen op de onbedoelde interactie-effecten van de handelingen van de betrokkenen. In plaats van uit te gaan van de irrationaliteit en onkunde van de, of sommige, individuele deelnemers wordt vaak juist verondersteld dat ze rationeel handelen: elk proberen ze het verschil tussen de opbrengsten en de kosten van hun gedragingen voor zichzelf zo groot mogelijk te maken, hun 'nut' te maximaliseren, en juist dit handelen uit eigenbelang kan onvoorziene gevolgen hebben die tegen veler of zelfs ieders eigenbelang ingaan. Volgens de

theorie van de collectieve actie – uitwerking van deze rationele-keuze-benadering – is dat speciaal te verwachten waar een centrale, met gezag beklede instantie die zou kunnen dwingen tot ‘collectieve actie’ ontbreekt (Olson 1965). Maar ook waar zo’n instantie wel aanwezig is kan het rationele najagen van het eigenbelang ongewenste collectieve effecten hebben, bijvoorbeeld een kostenverhogende expansie van de staatsbureaucratie als gevolg van de concurrentie om macht en prestige tussen bureaucraten.

Beide visies hebben, ook in dit geval, een zekere plausibiliteit, maar als verklaring voor wat er gebeurde schieten ze tekort. Het zou niet al te moeilijk zijn om in deze geschiedenis personen aan te wijzen die blijk gaven van kortzichtigheid, incompetentie of misbruik van bevoegdheden, maar – nog afgezien van het feit dat dit oordelen achteraf zijn – een verklaring is hiermee nog niet gegeven. Eigenschappen als kortzichtigheid en incompetentie zijn geen vaste persoonlijke karaktertrekken die zich los van specifieke situaties manifesteren. Ten eerste gaat het hierbij vaak om groepsgebonden gedrag; denk aan de hierboven gesignaleerde neiging tot ‘*groupthink*’ of ‘insider-bindheid’. En ten tweede, als dergelijke kenmerken bepaalde personen of groepen in bepaalde situaties kunnen worden aangewreven, blijft de vraag waarom die personen of groepen in die situaties zo handelden en waarom ze daarmee zo’n invloed op de verdere gang van zaken konden uitoefenen. Ook in dit geval was er sprake van een sociaal proces met onbedoelde en onvoorziene gevolgen; zoals eerder opgemerkt, was de spellinghervorming die uiteindelijk gerealiseerd werd een door niemand van tevoren zo gewenste en verwachte uitkomst van beraadslagingen, voorstellen, adviesrondes, publieksreacties en besluitvorming waarop talrijke betrokkenen een stempel hebben gedrukt zonder dat een van hen het proces als geheel ook maar in de verste verte beheerste.

De handelingen van deze actoren waren – tot op zekere hoogte – ‘rationeel begrijpelijk’, maar daarmee nog niet rationeel in de zin dat ze individuele nutsmaximalisatie beoogden of realiseerden. Van nauwkeurig te omschrijven belangen of voorkeuren waaraan zo’n nutsmaximalisatie zou kunnen worden afgemeten en op basis waarvan het gedrag zou kunnen worden voorspeld, was in dit geval (zoals in de meeste gevallen) geen sprake. Het streven de spelling in een bepaalde richting te hervormen – of die juist ongemoeid te laten – weerspiegelde, anders gezegd, geen specifieke belangen waarvan de realisering een direct aanwijsbaar individueel nut zou opleveren, maar veeleer een diffuse belangenoriëntatie die verschillende gedragsmogelijkheden openliet.

De pogingen tot spellinghervorming van overheidswege sinds de jaren zestig kunnen begrepen worden als voortkomend uit een overeenkomst, een *Wahlverwandschaft* in belangenoriëntaties en perspectieven tussen op regule-

ring en beleidsuitbreiding gerichte overheidsfunctionarissen en deskundigen die systematiseringsdrang combineren met een streven naar maatschappelijke invloed. Net als voor andere gebieden zou men hier in termen van Foucault (1980) kunnen spreken van een kennis-machtcomplex gedragen door een coalitie van professionele kennisspecialisten en bureaucraten. Deelnemers aan zo'n coalitie delen een diffuus belang bij uitbreiding van hun invloed ter legitimering en versterking van hun positie, en hebben elkaar daarbij nodig. Ze kennen ook verwantschap in de ordenende perspectieven waarmee ze de werkelijkheid, althans 'hun' terrein van de werkelijkheid, benaderen. Bureaucratisch-bestuurlijke en wetenschappelijk-systematische denkwijzen komen hier samen. Problemen worden gedefinieerd in termen van onvoldoende beheersing en tekortschietende regulering, waaruit geconcludeerd wordt dat nieuwe en meer regulering noodzakelijk is.

Dat de pogingen tot spellinghervorming nochtans grotendeels mislukten, kan voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan de sterke weerstanden bij vooral de invloedrijke groepering van publicisten, degenen die de sterkste gevestigde belangen hadden bij handhaving van de bestaande spellingregels. De spellinghervorming die uiteindelijk wél gerealiseerd werd, was het resultaat van een compromis, besluitvorming die erop gericht was enigermate aan de wensen van verschillende betrokken partijen tegemoet te komen. Zo'n compromis-politiek is gebruikelijk in parlementair-democratische regimes waarin de opeenvolgende regeringen gevormd worden door wisselende coalities van partijen die elk afzonderlijk geen parlementaire meerderheid vormen. Het Nederlandse politieke regime is hier een voorbeeld bij uitstek van.³¹

Nadere verklaring behoeft nog de hoge mate van conformiteit aan de nieuwe spellingregels. Het gaat hier om regels die weliswaar van overheidswege zijn afgekondigd maar niet door de overheid worden afgedwongen – iedere burger is in principe vrij ervan af te wijken. Dat gebeurt in de praktijk zelden (tenzij bij vergissing), ondanks de hevige kritiek die die regels bij hun introductie ontmoetten. Waarom is dat het geval? Waarom doet niet iedereen wat hem of haar persoonlijk het beste lijkt?

Spellingregels horen, samen met de andere regels van de taal, tot de regels die de communicatie tussen mensen vergemakkelijken: hoe groter de overeen-

31 Compromisgerichtheid wordt dan ook wel als 'typisch Nederlands' gezien, als verbonden met de traditie van de verzuiling (Lijphart 1968) en, verder terug, het ontbreken van een sterk centraal gezag (vgl. Zahn 1991; Van Vree 1994).

stemming over de regels en hoe meer mensen zich eraan houden, des te gemakkelijker verloopt de communicatie. Dat is op zichzelf een bron van standaardisering en conformering, ook zonder dat een overheid regulerend optreedt (vergelijk noot 4). Waar de overheid wel spellingregels stelt, kan zij die verplicht stellen voor haar eigen ambtenaren (als schrijvers van overheidsstukken) en voor het door haar gefinancierde en erkende onderwijs. Daarmee vormt zij een collectieve actor die niet te negeren valt; gegeven de druk tot standaardisering zullen anderen zich daarnaar richten, tenzij zij uitgesproken motieven hebben dat niet te doen. Doelbewuste deviantie op ruime schaal ten opzichte van de officiële voorschriften zal zich alleen voordoen als er niet alleen sprake is van veel kritiek, maar deze ook leidt tot het propageren en in de praktijk brengen van alternatieve regels. Dat laatste ontbrak in de reacties op de nieuwe spellingregels van 1996. Ook de critici gingen er doorgaans van uit dat de regels van 1954 met betrekking tot de tussen-n herziening behoeften, maar wat de aard van die herziening dan zou moeten zijn konden of wilden ze niet aangeven.³² Soms gaven zij aan dat het belang van de eenheid van de spelling voorop moest staan: al had de overheid verkeerde keuzes gemaakt, dan moesten die ter wille van de eenheid toch maar gevolgd worden. Ook hieruit bleek dat spelling in de jaren negentig niet meer voorwerp was van een symbolische strijd waaraan ruimere maatschappelijke tegenstellingen werden opgehangen. Daarbij kwam dat de nieuwe voorschriften niet zeer ingrijpend waren en in de schrijf- en leespraktijk weinig veranderden. Ook om die reden waren de weerstanden ertegen uiteindelijk gering. Uitgevers, kranten en tijdschriften namen, ondanks bezwaren, de spellingvoorschriften over en gaven daarmee een voorbeeld aan anderen.

Conformiteit versterkt zichzelf: naarmate meer mensen zich aan de regels houden, kost het meer moeite er doelbewust van af te wijken. Dat is ten eerste het geval omdat men dan eerder negatieve en corrigerende reacties kan verwachten. Een tweede reden is gelegen in de menselijke neigingen tot imitatie en gewoontevorming. Naarmate men woorden volgens de nieuwe spelling vaker leest, gaat men er meer aan wennen; geïnternaliseerde woordbeelden veranderen en daarmee de spontane, routinematige schrijfwijzen.

Een voor de hand liggende les die uit deze geschiedenis te trekken valt is dat vernieuwend beleid soms meer problemen creëert dan oplost. Geen beleid, niets doen, is dan te prefereren boven het voorgestelde vernieuwingsbeleid.

32 Uitzondering is een weinig opgemerkt artikel van Booij (1996).

Soms is geen beleid – of anders gezegd, een beleid van behoud – sowieso de beste strategie: als het beleidsmatig gedefinieerde probleem voor degenen om wie het gaat geen echt probleem is, of als er geen toereikende oplossing te bedenken valt, of geen oplossing waarvan de voordelen de kosten overtreffen.

Meer specifiek kan de hier beschreven casus er een van overregulering worden genoemd. Een probleem is gedefinieerd in termen van gebrek aan adequate regelgeving, in antwoord waarop nieuwe, meer uitgebreide regels zijn opgesteld. Deze blijken echter geen adequate oplossing te bieden en meer nadelen dan voordelen met zich mee te brengen. Dat doet zich vaker voor. Meer regels om onduidelijkheden omtrent de toepassing van bestaande regels weg te nemen leiden voorspelbaar tot nieuwe onduidelijkheden. De vraag die van tevoren gesteld moet worden is wat er dan precies met de nieuwe regelgeving gewonnen wordt – en wat er misschien mee verloren gaat.

Een andere, misschien iets minder voor de hand liggende les is dat een compromisbesluit uit inhoudelijk oogpunt niet altijd een verstandige middenweg tussen alternatieven is, maar integendeel voor het bereiken van de gestelde doelen soms minder adequaat is dan een meer rechtlijnige keuze voor een van die alternatieven. Door tot op zekere hoogte aan tegenstrijdige wensen tegemoet te komen, kan het compromisbesluit zelf tegenstrijdigheden bevatten, hoge kosten met zich meebrengen en/of zo ingewikkeld worden dat het moeilijk uitvoerbaar is.

Er valt over te twisten of een spellinghervorming in het Nederlandse taalgebied na de modernisering van 1934-54 überhaupt wenselijk was. Maar hoe men daar ook over denkt, dat de uiteindelijke vernieuwing van 1996 inadequaat en zelfs contraproductief was in het licht van de gestelde doelen, kan moeilijk ontkend worden. Ook kan men van mening verschillen over de vraag of de spelling het beste onveranderd had kunnen blijven of dat juist een verdergaande vernieuwing die een echte vereenvoudiging had ingehouden wenselijk was geweest. Maar nu werd voor geen van beide gekozen, met de genoemde gevolgen vandien.

Valt hier nog iets aan te doen? In principe zou dat zeker kunnen, al is het, om genoemde politiek-sociologische redenen, uiterst onwaarschijnlijk dat het ook gebeurt. Uitgangspunt zou moeten zijn dat met betrekking tot de tussen-n geen enkele regeling valt te bedenken die in alle gevallen uitsluitel geeft, omdat de taal zelf in dit opzicht niet 'logisch' is. De bepalingen van 1995 zouden kunnen worden afgeschaft, de oude vuistregel dat het gebruik van de tussen-n in een samengesteld woord te maken heeft met een meervoudsbetekenis van het eerste lid zou in ere kunnen worden hersteld – met dien verstande dat de

indruk zou moeten vermeden dat hiermee een haarscherpe grens kan worden getrokken tussen woorden die wel en niet zo'n tussen-n krijgen. *Ruggengraat* en *zielenrust* worden dan weer *ruggegraat* en *zielerust*. *Gedachtereeks* en *secondelang* worden weer, zoals het hoort, *gedachtenreeks* en *secondenlang*. En *bessensap* kan *bessensap* blijven.

Literatuur

- Becker, Howard (1963) *Outsiders*, New York: The Free Press.
- Bennis, Hans, Anneke Neijt & Ariane van Santen (samenst. en inl.) (1991) *De groene spelling*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Booij, Geert (1996) 'Verbindingsklanken in samenstellingen en de nieuwe spelling-regeling', *Nederlandse taalkunde*, 1 (2): 126-134.
- Booij, G.E. e.a. (1979) *Spelling*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bourdieu, Pierre (1991) 'De economie van het linguïstisch ruilverkeer', in P. Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (samenst. D. Pels), pp. 92-119, 300-309, Amsterdam: Van Gennep.
- Braak, Menno ter (1951) 'Buigings-n en "cultuurbezit"', *Verzameld Werk*, deel 4, pp. 289-293, Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Burger, Peter (1994) 'De spellingverandering die niet doorging', *Onze Taal*, 5: 108-110.
- Bijker, W.E., T.P. Hughes & T.J. Pinch (eds.) (1987) *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*, Cambridge etc.: MIT Press.
- Cohen, A. & A. Kraak (1972) *Spellen is spellen is spellen. Een verkenning van de spellingproblematiek*, Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Daniëls, Wim (1996) 'De grote verdwijntruc. Het strategisch spellingcompromis tussen Van Dale en de Taalunie', *Onze Taal*, 5: 111-114.
- Daniëls, Wim & Felix van de Laar (1996) *Spellingchaos. Een buitenparlementair onderzoek naar de nieuwe spelling*, Utrecht: Scheffers.
- Duyn, Roel van (samenst. en inl.) (1967) *Het beste uit Provo*, Amsterdam.
- Eindvoorstellen 1969: *Eindvoorstellen van de Nederlands-Belgische Commissie voor de spelling van de bastaardwoorden*, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Elias, Norbert (1971) *Wat is sociologie?*, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (Aula). Oorspr.: *Was ist Soziologie?* (1970).
- Elias, Norbert (1989) *Studien über die Deutschen*, Frankfurt: Suhrkamp.
- Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge. Selected interviews and other writings, 1972-1979* (ed. by Colin Gordon), Brighton: Harvester Press.
- Geel, Rudolf (1972) 'Zalig zijn de vereenvoudigden van geest', *De Gids*, 3: 210-219.
- Geerts, Guido (1994) 'Besluitvorming in het jongste spellingdebat', in Neyt e.a. (red.) pp. 7-17.

- Geerts, G., J. van den Broeck & A. Verdoodt (1977) 'Successes and Failures in Dutch Spelling Reform', in J.A. Fisher (ed.), *Advances in the Creation and Revision of Writing Systems*, pp. 179-245, The Hague/Paris: Mouton.
- Goudsblom, J. (1964) 'Het Algemeen Beschaafd Nederlands', *Sociologische Gids*, 11: 106-124.
- Hart, Paul 't (1990) *Groupthink in Government. A Study of Small Groups and Policy Failure*, Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Heuven, Vincent van (1978) *Spelling en Lezen. Hoe tragisch zijn de werkwoordsvormen?*, Assen: Van Gorcum.
- Heyne, G. & M. Hofmans (1988) *Speling in de spelling. Rapportage van het publieksonderzoek en het professionelenonderzoek 'Spellingvoorkeuren van Nederlanders en Vlamingen'*, Tilburg: IVA/Brussel: Burke International.
- Hitweek 1968: *Het lulligste uit Hitweek* (samenst. Pim Oets), Amsterdam: Thomas Rap.
- Jacobs, Dirk (1997) 'Alliance and betrayal in the Dutch orthography debate', *Language Problems and Language Planning*, 21 (2): 103-118.
- Janis, Irving L. (1972) *Victims of Groupthink. A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*, Boston: Houghton Mifflin Co.
- Kennedy, James (1995) *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*, Amsterdam/Meppel: Boom.
- Knippenberg, Hans & Ben de Pater (1988) *De eenwording van Nederland*, Nijmegen: SUN.
- Koenen, Liesbeth & Rik Smits (1996) 'Nieuwe regels tussen-n onhanteerbaar', *Onze Taal*, 1: 10-11.
- Lijphart, A. (1968) *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam: De Bussy.
- Merton, Robert K. (1936) 'The unanticipated consequences of purposive social action', *American Sociological Review*, 1: 894-904.
- Molewijk, G.C. (1992) *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)*, Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.
- Mulisch, Harry (1972) *Soep lepelen met een vork*, Amsterdam: Bezige Bij.
- Neijt, Anneke e.a. (red.) (1994) *De Spellingcommissie aan het woord*, Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.
- Neijt, Anneke & Anneke Nunn (1997) 'The recent history of Dutch orthography: problems solved and created', *Leuvense Bijdragen*, 86 (1/2): 1-26.
- Olson, Mancur (1965) *The Logic of Collective Action*, Cambridge: Harvard University Press.
- Pas, Niek (2003) *Imaazje! De verbeelding van Provo (1965-1967)*, Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Perron, E. du (1931) *Voor kleine parochie (Cahiers van een Lezer)*, Brussel: A.A.M. Stols.
- Perron, E. du (1933) *Tegenonderzoek (Cahiers van een Lezer)*, Brussel: A.A.M. Stols.

- Rapport 1988: *Rapport van de Werkgroep ad hoc Spelling*, 's-Gravenhage: Stichting Bibliographia Neerlandica.
- Rooij, Jaap de & Gerard Verhoeven (1988) 'Orthography reform and language planning for Dutch', *International Journal for the Sociology of Language*, 73: 65-84.
- Scott, James C. (1998) *Seeing Like a State*, New Haven/London: Yale University Press.
- Spellingdossier Deel 1: Spellingrapport* (1994) 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht/Stichting Bibliographia Neerlandica.
- Spellingdossier Deel 11: Spellingbesluit* (1994) 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht/Stichting Bibliographia Neerlandica.
- Sterkenburg, Piet van (1991) 'Het groene boekje', in Bennis e.a., pp. 54-71.
- Swaan, A. de (1991) 'Het Nederlands in het Europese talenstelsel', in T. Zwaan e.a. (red.), *Het Europees Labyrint. Nationalisme en natievorming in Europa*, pp. 204-217, Amsterdam: Boom/siswo.
- Swaan, A. de (2002) *Woorden van de wereld. Het mondiale talenstelsel*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Tuchman, Barbara W. (1985)(1984) *The March of Folly*, London: Sphere Books (Abacus).
- Verhoeven, G. (1985) 'Spellinghervorming? Overzicht en evaluatie van de argumenten voor en tegen een spellinghervorming', in E. Assink & G. Verhoeven (red.), *Visies op spelling*, pp. 194-206, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Vermeer, P.S. & H. Coenders (1996) 'De onbruikbaarheid van het nieuwe Groene Boekje', *Onze Taal*, 4: 82-85.
- Vooy, C.G.N. de (1941) *Opstellen uit de spellingstrijd 1906-1941*, Purmerend: J. Muusses.
- Vree, Wilbert van (1994) *Nederland als vergaderland. Opkomst en verbreiding van een vergaderregime*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Vries, Jan W. de, Roland Willemyns & Peter Burger (1994) *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*, Amsterdam: Prometheus.
- Winkel, L.A. te (1884) *De Grondbeginselen der Nederlandsche Spelling*, 5de druk (herzien door M. de Vries), 's-Gravenhage: Gebr. Van Cleef.
- WNT 1954: *Woordenlijst van de Nederlandse taal*, 's-Gravenhage, 1954.
- WNT 1990: *Herziene Woordenlijst van de Nederlandse taal*, 's-Gravenhage: Sdu.
- WNT 1995: *Woordenlijst Nederlandse taal*, (1997) (editie 1995), Den Haag: Sdu Uitgevers/Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Wouters, Cas (1990) *Van Minnen en Sterven. Informalisering van omgangsvormen rond seks en dood*, Amsterdam: Bert Bakker.
- Zahn, Ernest (1991) *Regenten, Rebellen en Reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders*, Amsterdam: Contact.